

ΔΥΟ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΟΥΚΑ *

Εἰς τὸν παρισινὸν κώδικα *Suppl. gr. 675*, φ. 267r-268r, διεσώθησαν δύο ποιήματα εἰς πολιτικούς στίχους φερόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἄλλως ἀγνώστου ποιητοῦ Ἰωάννου Δούκα. Τὰ ποιήματα καὶ τὸν συγγραφέα τῶν ἔχει μεταξὺ ἄλλων ἐπισημάνει ἀπὸ πολλοῦ καὶ ὁ Krumbacher ¹.

Ὁ κώδιξ οὗτος εἶναι σύμμεικτος καὶ ἔχει ἀποτελεσθῆ ἀπὸ τεμάχια χειρογράφων διαφόρων ἐποχῶν, μέρος δὲ τούτων εἶναι τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ δὴ ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Μηναῖ Μινωίδη (1788-1859), τοῦ γνωστοῦ προμηθευτοῦ ἐλληνικῶν χειρογράφων εἰς τὴν Bibliothéque Nationale. Ἐν τούτοις, τὰ περιέχοντα τὰ ποιήματα τοῦ Δούκα δύο φύλλα εἶναι κατὰ πολὺ ἀρχαιότερα καὶ φαίνονται γεγραμμένα κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ². Πάντως ἀνεξαρτήτως τῆς προελεύσεως τοῦ λοιποῦ χειρογράφου, τὰ δύο ταῦτα φύλλα προέρχονται ἐκ κώδικος τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπου συναντᾶται ὁ τίτλος τοῦ πρώτου ποιήματος εἰς τὸν παλαιὸν κατάλογον τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος, τὸν συνταχθέντα παρὰ τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ ³. Εἰς ἀρκετὰ σημεῖα τὰ φύλλα, καὶ ἰδίως τὸ δεύτερον, ἔχουν ὑποστῆ φθορὰν τοιαύτην ὥστε τὸ κάπως ἀξιολογώτερον ποίημα περὶ τοῦ θανάτου τῆς βασιλίσσης παρουσιάζει χάσματα εἰς ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ χωρίον, ὅπου ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται εἰς σύγχρονα πρόσωπα καὶ συμβάντα. Εἰς τὰ ἄκρα τοῦ φύλλου ἔχουν ἐπικολληθῆ τεμάχια γάρτου διὰ προφύλαξιν, ἐπίσης δὲ καὶ εἰς τὸ περιέχον τοὺς στίχους 61-62 τμημα ἐγένετο κάποια προσπάθεια πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου ἐπὶ τοῦ ἐπικολλημένου μικροῦ τε-

* Εἶμαι ἰδιαιτέρως ὑποχρεωμένος εἰς τὸν φίλον καθηγητὴν κ. Γ. Μ. Σηφάκη διὰ τὴν καλωσύνην του νὰ διεξέλθῃ τὰς γραμμὰς ταύτας καὶ διὰ τὰς εὐστόχους ὑποδείξεις του.

1. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, Μόναχον 1897, σ. 786 (ἑλλ. μετ. τόμ. 2, 770).

2. H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothéque Nationale*, Παρίσι 1888, τόμ. Γ', σ. 295.

3. «Ἰωάννου Δούκα στίχοι πρὸς ἑαυτὸν καὶ περὶ ψυχῆς» εἰς ἀναγραφὴν τιτλοφορούμενην «Βιβλίων τινῶν ἐκ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων τῶν ἐν τοῖς μοναστηρίοις τοῦ Ἁθωνος κατάλογος» εἰς Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, τόμ. Α', Βενετία 1872, σ. 274. Πρβ. τὰ ἐν ἀρχῇ τοῦ *Par. suppl. gr. 675* διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Μινωίδη: «Catalogue des bibliothéques des couvents du Mont Athos avec des extraits de different manuscrits».

μαχίου χάριτος, ἀλλὰ πλὴν τῆς λέξεως τῶν [*Περσῶν*] τὰ λοιπὰ παραμένουσι
δυσξέμβλητα.

Τὸ κείμενον τῶν ποιημάτων τοῦ Ἰωάννου Δούκα ἐγράφη καταλογάδην
ὑπὸ ἐμπειροῦ χειρός, ἀλλὰ πάντως ἐν σπουδῇ καὶ μετὰ πολλῶν ἐπιτηρήσεων.
Ὅρθογραφικὰ σφάλματα παρατηροῦνται ἐνίοτε.

Τὰ ποιήματα

A

f. 267r *Στίχοι τοῦ σεβαστοῦ κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα εἰς ἑαυτὸν καὶ κατὰ
τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀβελτερίας ἐν οἷς καὶ περὶ ψυχῆς ζήτησις*

Τίς ἄν μοι δέδωκε σχολὴν πρὸς λόγον καὶ σοφίαν
καὶ τίς ἄν τέχνην ρήτορος καὶ λογογράφου φύσιν
καὶ νοημάτων πληθυσμὸν καὶ λογισμῶν ἐκφράσεις,
πλουτίσαι κατηξίωσε τὴν πένησάν μου γλώσσαν;
πάντως ἀνεστηλίτευσά πόνους ἐμῆς καρδίας 5
καὶ τὸ λυποῦν ἀπέπτυσά ταύτης ἰχώρος δίκην
καὶ πᾶσι δρᾶμα θαυμαστὸν λογίως συνεθέμην,
ἅπερ κατέχω τῆς ἐμῆς ἔνδον πλαξὶ καρδίας.
ἐπεὶ δ' ἐντέχνων ἀπορῶ λόγων ἐξ ἀμουσίας,
τὸν δεύτερον ἐλεύσομαι πλοῦν, ὡς φησὶν ὁ λόγος, 10
καὶ λέξω πάντα πενιχρῶς ἃ προεθέμην γράψαι.
τί ταῦτα; φύσις πενιχρά; τί ταῦτα; πατουμένη;
τί ταῦτα; σκώληξ καὶ φθορά, γῆ καὶ σποδὸς καὶ τέφρα
καὶ πάσης ταπεινότητος πλήρης ἀνθρώπων φύσις.
ὑπερφρονεῖς, ὑπερορᾶς τῆς ταπεινότητός σου, 15
τὸ τῆς ψυχῆς ἀθάνατον μεγαλαυχεῖν σε πείθει
καὶ γαῦρον ὥσπερ ἐνορᾶν ἢ νοερά σε φύσις,
ἀλλ' αὖθις συστελλέτω σε τὸ τῆς φθορᾶς κοπρῶδες.
μὴ δῶς τὰ τῆς ὑπεροχῆς τῆ πατουμένη φύσει
μηδὲ τῆς τέφρας τῆ πηλῶ τὴν ἄυλον μολύνεις, 20
ἀλλὰ γενέσθω δικαστῆς καὶ διχαστῆς ἐμφρόνως
ψυχῆς καὶ σώματος ὁ νοῦς ὀρθῶς ἐπιμερίζων,
τῆ μὲν διδοῦς ὑπερφρονεῖν πάντων τῶν χαμαιζήλων
καὶ δέχεσθαι θεωριῶν πασῶν τὰς ἀντιλήψεις
καὶ κάθαρσιν καθάιρεσθαι τὴν εἰλικρινεστάτην, 25
τῆ δὲ γινώσκειν τὴν αὐτῆς οὐθένειαν διδάσκων

καὶ γλώσσης ἄμφω καὶ γαστρός ἐννεουργεῖται πέδας,
ὡς ἂν τὴν σάρκα καὶ ψυχὴν ζυγοστατῶν δικαίως
νοῦς ἀκραιφνῶς ὁρῶν θεὸν ὀρθῶς ἐπικληθεῖη.
ἀλλ' ὦ τῆς πάντα τὰ καλὰ φθειρούσης ἀταξίας. 30
καὶ γὰρ ὦν ἄρχειν ἔλαχεν ὁ νοῦς αὐτοκρατόρως
βαθύμως ἄρξας ὑπ' αὐτῶν κακῶς αὐτοκρατεῖται·
κάντεῦθεν δοῦλος τοῦ θυμοῦ, τῆς ἡδονῆς οἰκέτης,
τῶν ἀλογίστων ἐννοιῶν ἀνδράποδον ὀρεᾶται.
τοῖνον πεσόντος ἀκλεῶς αὐτοῦ τοῦ στρατηγοῦντος, 35
πᾶν τὸ ψυχῆς στρατόπεδον ἀτάκτως στρατηγεῖται
καὶ σύγχυσις προσγίνεται πάσῃ τῇ διαρτίᾳ
τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς τῇ τοῦ κρατοῦντος πτώσει.
τοιγάρτοι ῥᾶστα πρὸς θυμόν, πρὸς ἡδονὰς εὐκόλως,
πρὸς πᾶσαν ἡδυπάθειαν βαδίζομεν οἱ πλείους, 40
κακῶς ἀνταλλαττόμενοι τὰ χρύσεια μολύβδῳ.
τὴν γὰρ ψυχῆς εὐγένειαν τῇ τοῦ κακοῦ προσλήψει
ἀντηλλαζάμεθα λυγρῶς ἐξ ἄκρας ῥαθυμίας
καὶ τὸ φρικτὸν ἀξίωμα τῆς ἰσαγγέλου δόξης
δόντες ἀντελαβόμεθα θηριωδῖαν, οἴμοι· 45
καὶ πῆ μὲν χρεμετίζομεν ἄκρως φιληδονοῦντες,
πῆ δ' ὡσπερ κύνες ὑλακτεῖν κατὰ τῶν ὁμογνίων.
οὐ πρὸς μικρὸν οἱ τάλανες ἐρυθριῶμεν ὄλωσ,
ἀλλ' ὡσπερ θῆρες αἵματος γαστέρας ἐμπιπλῶμεν,
δόλους κατασκευάζοντες ἀνθρώποις ἀναιτίους. 50
ἀλώπεκος ὁμοίωσιν οὐκ ἐννοοῦμεν ἔχειν ;
εἶτα τί τὸ καινότητος ; μέχρι καὶ ζουφίων
τὴν θαυμαστὴν κατὰγοντες φύσιν ἡμῶν ἰσοῦμεν,
τὴν γνώμην ἐξαμείβοντες πρὸς τοὺς καιροὺς πολλάκις,
πάντα καινῶς γινόμενοι χαμαιλέοντων δίκην. 55
καὶ τούτοις μὲν ὡς φυσικὰ δίχα μομφῆς τὰ πάθη
καὶ μᾶλλον ὡς συνεκτικὰ τούτων τῆς διαρτίας·
ἡμεῖς δὲ τί πεισόμεθα τῷ λόγῳ τιμηθέντες ;
καὶ φυσικῶς τὰ ἄρεστὰ σχόντες ἀπὸ τοῦ λόγου
καὶ ταῦτα ἀποθέμενοι κακῶς οἰστρηλατοῦντες 60
καὶ τὸ δυσῶδες ἐνδυμα τῆς ἁμαρτίας, οἴμοι,
ὡς πορφυρίδα καὶ λαμπρὸν ἀμπεγόμενοι φάρος.

- Ἄλλὰ περὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς λαλήσας
καὶ νοῦν κριτὴν ἀδέκαστον τούτοις χειροτονήσας
ζητῶ τίς ἢ συνέλευσις τούτων ὁμοῦ τῶν δύο 65
καὶ πῶς ἀφύρτως ἡ ψυχὴ μίγνυται τῷ σαρκίῳ·
πότερον κατ' ἀνάκρασιν ὡς φύσεις ὑγραὶ δύο
ἢ δὴ κατὰ συγκόλλησιν ὡς ὁ χρυσὸς ἀργύρῳ
f. 267^v σφυρηλατούμενος χειρὶ μίγνυται χειρωνάκτως ;
ἀλλὰ κατὰ παράθεσιν εἴποις τὴν συμφυΐαν, 70
καθάπερ πᾶσα χεδροπῶν καὶ σιτηρῶν ἡ φύσις ;
καὶ πῶς ἐκφεύξῃ τὸ φρονεῖν κακῶς εἴπερ ἐκ[εῖθεν]
τῶν ἄνωθεν ἐνώσεων ἐν τῇ ψυχῇ δοξάσεις ;
εἰ μὲν γὰρ κατ' ἀνάκρασιν τὴν σύγχυσιν εἰσάγεις,
[εἰς] ἄλλο τι συμφύρουσα παρὰ τὰς δύο φύσεις ; 75
εἰ δ' αὖ κατὰ συγκόλλησιν καὶ παρὰ θέσιν μίξεις,
μηδὲν ἀντιλαμβάνεσθαι θατέραν τῆς θατέρας,
προδῆλως δείκνυσιν ἡμῖν ἐκ τῶν παραδειγμάτων.
εἶτα τίς νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς φρικτὴ παραλλαξία
καὶ τίς ἢ ξένη σύνθεσις ἐν τῇ αὐτῷ φύσει ; 80
ποτέρα δὲ τῶν φύσεων τούτων ὁμοῦ τῶν δύο
ἐστὶν ἡ ὑπερέχουσα τῆς περιεχομένης ;
ἐν τούτοις φιλοσόφησον ὁ φληναφῶν τὰ θεῖα,
εἰ τί που καὶ περίεργον ἐν σοὶ καινολογοῦντι·
ἐν τούτοις καινολόγησον δίχα παντὸς κινδύνου 85
καὶ τότε προσανάβηθι καὶ πρὸς τὴν θεῖαν φύσιν
εἰ δὲ τοὺς λόγους ἀπορεῖς εἰπεῖν τῆς φύσεώς σου,
πῶς τὴν ὑπὲρ κατάληψιν φύσιν ὑπεραφρόνως
συλλογισμοῖς νηπιωδῶς ὀρμᾶς καταλαμβάνειν ;
ταῦτα μοι παρηγόρημα τῆς ἀκαταληψίας, 90
τούτοις συστέλλω λογισμοὺς ἀκαίρως ἡπλωμένους.

B

*Μονοψόφια τοῦ αὐτοῦ διὰ πολιτικῶν στίχων
εἰς τὴν κραταιὰν ἡμῶν δεσποίνην*

Τίς ἢ μελαινειμόνησις ἀπάσης τῆς συγκλήτου ;

τίς ἢ στυγνότης ἢ πολλή καὶ τίς ἢ σκυθρωπότης;
 πόθεν ἢ τόση συμφορὰ, πόθεν ὁ τόσος γόος;
 καὶ πόθεν παρεισέφρησε τῶν ἀνακτόρων ἔνδον
 τοσοῦτος ἀναστεναγμός, τόση δακρυχυσία; 5
 καὶ ταῦτα τοῦ τρισάνακτος μετὰ λαμπρῶν τροπαίων
 πρὶν ταύτην τὴν εὐδαίμονα καταλαβόντος πόλιν,
 δουλωσαμένου πρότριτα τοὺς τῶν Περσῶν σατράπας.
 αἰαῖ συνῆκα τοῦ κακοῦ τὸ μέγεθος συνῆκα·
 οἴμοι τὸ πολυθρύλλητον θαῦμα τῆς οἰκουμένης. 10
 ἢ παραδόξως ἐκ δυσμῶν ἐκλάμψασα σελήνη
 καὶ ταῖς λαμπραῖς τῶν ἀρετῶν φωτίσασα βολίσιν
 ταύτην τὴν περιβόητον πόλεων βασιλίδα,
 ἢ ἄνασσα τῶν ἀνασσῶν, ἢ παγκαλῆς ἀγούστα 15
 ἔδου πρὸς γῆν παρὰ καιρόν, ἐξέλιπεν ἐξαίφνης·
 κἀντεῦθεν νῦν ἀφώτιστοι καὶ κατεστυγναμένοι
 λειφθέντες οἱ λαμπόμενοι ταύτης ταῖς φρυκτωραῖαις,
 πλαζόμενοι κραυγάζομεν καὶ μελανειμονοῦμεν,
 ὅτιπερ καὶ τὸν ἥλιον τῆς συμφορᾶς τῷ νέφει 20
 βλέπομεν συσκοτούμενον ἐξ ἄκρας συμπαθείας.
 Ἦλιε πορφυρογενές, πῶς μέλλεις ἀνατεῖλαι
 πρὸς τὰ τοῦ κόσμου πέρατα φλέξει τοὺς ἐναντίους,
 μὴ δαδουχεῖν καταλιπὼν τὴν παμφαῆ σελήνην
 τὴν πόλιν σου τὴν εὐκλεῆ ταύτην τὴν βασιλίδα; 25
 ἔδου πρὸς γῆν, ὀλόφωτε βασίλισσα σελήνη,
 κατὰκυκλος ταῖς ἀρεταῖς, πλησιφαῆς τῷ κάλλει,
 καὶ τάφου πέτρα τὰς βολὰς ἀπείργει τοῦ ἡλίου,
 ἡλίου τοῦ πυρσοφαοῦς, τοῦ πορφυρογεννήτου,
 λαμπρῶς καταφωτίζειν σε ταῖς γλυκειαῖς ἀκτῖσιν· 30
 κἀντεῦθεν ἡμιφώτιστος ἢ νέα ταύτη Ἰώμη
 μείνασα μελανειμονεῖ καὶ σκυθρωπάζει γόοις.
 ἄφες δακρῦειν, ὀφθαλμέ, δάκρυα· βλύσον αἶμα.
 f. 268^r καί, γλῶσσα, κάλαμος γενοῦ, γράψον ἐναίμους γόους,
 θρήνησον τὴν βασίλισσαν εἰ καὶ μὴ πρὸς ἀξίαν,
 ἀλλὰ γε πόθου ζώπυρον χρεωστικῶς δεικνῦσα. 35
 τί τοῦτο, δέσποινα Ἰωμῶν τῆς παλαιᾶς καὶ νέας;
 τί τοῦτο, πολυύμνητε βασιλισσῶν τὸ κλέος;

2 σκυθρωπότης 9 αἰ αἰ συνῆξα 10 πολυθρύλλητον 14 ἀγούστα
 35 δεικνύσα

φύσεως ῥόδον εὖοσμον, κρίνον ἐκλε[λεγμένον],
 ὑψίκομε κυπάριττε καὶ πλάτανε χρυσέα,
 πάσης καλῆς ἐπάξιε πλάσεως, δέσποινά μ[ου], 40
 ταμεῖον ὄλον ἀρετῶν, καλῶν ἠθῶν πυξίον·
 ἢ τῶν ἐθνῶν συνάψασα πᾶσαν τὴν φυλακ[χίαν]
 εἰς χεῖλος ἐν πρὸς αἶνον σου γλώσσαις ἐν ἀλλογλώσσοις,
 μικρὸν φανεῖσα τῇ λαμπρᾷ τῶν νέων βασιλείᾳ
 [δίκ]ην ἀκτίνος ἀστραπῆς, φεῦ, ἀπεκρύβης ἄφνω, 45
 θρῆνον ἀπαραμύθητον ἐγκόσμιον λιποῦσα.
 [Δακρυρο]ῶν ὁ βασιλεὺς ἐπεγκαλῶν σοι πτόθω,
 «ἐγὼ σε τὴν βασίλισσαν, ἄνασσαν ἐξ ἀνάκτων,
 εἰς νέαν Ῥώμην ἤγαγον ἐκ πρεσβυτέρας Ῥώμης·
 ἐν σοὶ τῇ παμφιλτάτῃ μοι καὶ ποθεινῇ συζύγῳ 50
 τῶν διεστώτων ἔνωσιν πανσόφως ἡρμοσάμην·
 εἶχον σε συσκιάζουσιν ὡς πλάτανον χρυσ[έαν],
 παυσάμενος τοῖς ἐξ ἐχθρῶν πόνοις ἀλλεπαλλήλοις,
 ἐδροσιζόμεν ἐν φλογμῷ τῶν κατ' ἐχθρῶν ἰδρώτων
 τῇ δρόσῳ τῶν ρημάτων σου. ναί, ῥάγηθι, καρδία. 55
 εὐβουλον εἶχον σύμβουλον ἐν πᾶσι τοῖς π[ρακ]τέοις
 τὴν μετ' αἰδοῦς σου σύνεσιν ἐν λέξεσι καιρίαις,
 ὅ δὲ τοῖς ἀριστεύμασι, τοῖς κατορθώμασί [σου].
 ἡΐζου βασίλισσα ἐθνῶν πάντων ἐνδεικνυμένη·
 ἐτρόμαξαν [καὶ ἔπτηξαν οἱ] τῶν Περσῶν συ[λ]τ[ά]ν[οι], 60
 [ἄρρωδησε καὶ] ἔφριξεν ὁ ῥῆξ τῆς Σικελίας.
 Οὔννοι, Δαλμάται, Τριβαλλοὶ καὶ [Διοκλέων ἔθνη]
 τῷ τῆς ἰσχύος δόρατι τέτρωνται τὰς καρδίας·
 ἐμὸς ὑπῆρξε νεύμασιν ὁ ῥῆξ τῶν [Ἀλα]μ[άνων],
 [τῇ ν]ικο[μά]χῳ δεξιᾷ πᾶν ἔθνος ὑπετάγη. 65
 καὶ πῶς μὲ τὸν [ὄμ]όζυγον, τρυγῶν, τὸν τηλικούτον
 πλήρη κατανεκρώσασα κατέλιπες ἀθρόον
 περιποιεῖν τὰ νεογνά σῆς καλιᾶς στρουθία·
 πυκνά τε περιτρέχουσι τῶν ἀγκαλῶν μου μόνον
 καὶ περιπαῖζοντα πυκνῶς ζητοῦσι τὴν μητέρα· 70
 ἐγὼ δ' ἀπαύστως τὴν στρωμνὴν λούω τοῖς δάκρυσί μου,
 ἀφύπνιστρα τῆς συμφορᾶς ἔχων τὰ σὰ στρουθία».

Ὡ βριαρόχειρ, κάρχαρε, δρεπανηφόρε Χάρον,

ὃ μὴ [τὰ] ἐγκαλούμενα δάκρυσι βασιλέων.
 τί πρὸ καιροῦ τὸν ἄσταχυν τοῦ βίου τὸν ὠραῖον 75
 ἔτεμες πρὸ λευκάνσεως, βροτοδαμάτωρ Χά[ρον];
 τί τὴν χρυσῆν ῥοδωνιὰν ῥόδοις ἐν δύο μόνοις
 θάλλουσαν ἐναπέτεμες ἀνηλεῶς δρεπάνῳ
 καὶ τοῦτο μήπω τέλεον καλύκων ἐκφυέντων;
 ὃ πῶς ἀπέσβη τὸ λαμπρὸν ὄμμα τῆς βασιλίδος. 80
 ὃ πῶς ἐκρύβη τὸ φαιδρὸν τῆς οἰκουμένης φάος
 καὶ σκότος νῦν ψηλαφητὸν ἔχει τὴν γερουσίαν.
 [ὃ] κἄν μοι, γῆ, συγκ(άμ.)φθητι τῷ [βασι]λεῖ θρηνοῦντι
 καὶ μὴ μαράνης τὸ λευκὸν σαρκίον τῆς αὐγούστης.

Ἵπόμνημα

Α

- Tit. ἀβελτερίας: Πρβ. Teodoro Metochites, *Saggio critico su Demostene e Aristide*, ἔκδ. M. Gigante, Μιλᾶνον 1969, σ. 48²¹: «ἐπειτα λέληθας ἀβελτερίας [cod. ἀβελτηρίας] αὐτόθεν ὑπεύθυνος ὢν».
- 4 πένησαν: Πένησα = πτωχή, κατὰ τὸν Ἱσώχων, βλ. *Hesychii Alexandrini Lexicon*, ἔκδ. M. Schmidt, Ίένα 1864, στ. 1215.
- 6 ἰχώρος: Περὶ τῆς χρήσεως τῆς δημηρικῆς ταύτης λέξεως βλ. Α. Βασιλικοπούλου - Ἰωαννίδου, *Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Ὀμηρος*, Ἀθῆναι 1972, σ. 161.
- 10 τὸν δεύτερον ... πλοῦν: Πρβ. E. Leutsch - F.G. Schneidewin, *Corpus paroemiographorum Graecorum*, Γοττίνγη 1851, τόμ. Β', σ. 24.
- 21 δικαστῆς καὶ διχαστῆς: Πρβ. Ἀριστ. *Ἡθ. Νικ.* 1132a, 32: «διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον, ὅτι δίχα ἐστίν, ὥσπερ ἂν εἴ τις εἴποι δίκαιον, καὶ ὁ δικαστῆς διχαστῆς».
- 27 ἐννεουργεῖτω: Τὸ ρῆμα ἐν-νεουργεῖω δὲν ἀναγράφεται εἰς τὰ λεξικά.
- 29 νοῦς ἀκραιφνῶς ὄρῳν θεόν: Πρβ. Ἰουστίνου εἰς *PG*, 6, 481 D: «τὸν θεὸν ἀνθρώπου νοῦς ὄψεται». Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, αὐτ. 70, 511 B: «νοῦς ... ἀκραιφνέστατος».
- 31 ἄρχειν ἔλαχεν ὁ νοῦς αὐτοκρατόρως: Πρβ. Στηθῶτον, Περὶ ψυχῆς, εἰς Nicéas Stéthatos, *Opuscules et lettres*, ἔκδ. J. Darrouzès, Παρίσι 1961, σ. 122: «ὁ νοῦς ... κατανοεῖν ἑαυτὸν ἄρχεται ... ὥσπερ τις ἡγεμὸν αὐτοκράτωρ». Εὐστάθιον εἰς *Eustathii Opuscula*, ἔκδ. Th. L. F. Tafel, Φραγκφούρτη 1832, σ. 167: «οἱ νοῦν αὐτοκρατοῦντα παθῶν ἐνεδείξαντο».
- 37-38 τῇ διατμί τοῦ σώματος: Πρβ. Κ. Γ. Μπόνη, «Ἐπιθυμίου τοῦ Μαλάκη δύο ἐγκωμιστικοὶ λόγοι», *Θεολογία* 19 (1941/48), 535²⁹: «τάχα τὴν διατμίαν λαβῶν τοῦ σώματος».
- 47 ὥσπερ κύνες ἐλακτεῖν: Πρβ. Μιχαῆλ Γλωκᾶ, *Στίχοι οἱς ἐγράφη καθ' ὃν κατεσχέθη καιρὸν*, ἔκδ. Εὐδ. Τσολάκη, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 18, στ. 459: «εἶδον βχρεῖς ἐξεστατάς, ὕλασσοντας ὡς κύνας».
- 55 χαμαιλέοντων δίτην: Ἡ παροιμία ἀναφέρεται ὡς «χαμαιλέοντος εὐμεταβολώτερος», βλ. Leutsch - Schneidewin, ἔ.ξ., τόμ. Β', σ. 719.

- 62 ὡς πορφύριδα καὶ λαμπρὸν ἀμπεχόμενοι φάρος: Πρβ. Ἰλιάδα Θ, 221: «πορφύρεον μέγα φᾶρος ἔχων».
- 64 νοῦν κριτήν: Πρβ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, ἔκδ. Π. Χρήστου κ.ἄ. τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ. 203¹⁹⁻²⁰: «καὶ κριτῆς ἐστὶ ... ὁ ἀνθρώπινος νοῦς».
- 67 κατ' ἀνάκρασιν: Πρβ. Michael Psellus, *De omnifaria doctrina*, ἔκδ. L. G. Westerink, Οὐτρέχτη 1948, σ. 53: «Κρᾶσις δὲ ἐστὶν ὅταν τὰ ἐνούμενα σώματα δι' ἀλλήλων ἀνακραθῆ, ὡς ἐπὶ οἴνου καὶ ὕδατος. καὶ τὰ μὲν μινύμενα σώματα ἐκ μέρους μὲν ἐνούται, ἀσύγχυστα δὲ μένειν· Georges et Dèmètrios Tornikès, *Lettres et discours*, ἔκδ. J. Darrouzès, Παρίσι 1970, σ. 257¹⁷⁻¹⁸: «... εἰς σωμάτων συνάφειαν ὅσον εἰς ψυχῆς ἀνάκρασιν ἢ ἀνάχυσιν»· Michel Italikos, *Lettres et discours*, ἔκδ. P. Gautier, Παρίσι 1972, σ. 65³⁻⁴: «ὡς ψυχὴ μία ἐν δυοῖ σώμασι - σχέσει γὰρ ἦνωται τὰ τῶν φίλων καὶ διαθέσει καὶ οἶον ἀνάκρασις ἦθους ἐν τούτοις γίνεται».
- 69 χειρονάκτως: ἸΑθησαύριστον.
- 70 κατὰ παράθεσιν: Πρβ. Psellus, *De omnifaria doctrina*, σ. 53: «Ἡ μὲν μίξις ἔνωσις ἐστὶ σωμάτων κατὰ παράθεσιν, ὡς ἐπὶ ἐλαίου καὶ ὕδατος. οὐ γὰρ δι' ὅλου ταῦτα κρῖνεται, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἄκρας ἐπιφανείας αὐτῶν ἐνούται. Ἡ γὰρ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ἐλαίου μινύεται τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ τοῦ ὕδατος».
- 88 ὑπεραφρόνως: ἸΑθησαύριστον.

B

- Tit. δεσποίνην: Τύπος ἔχει ἀσυνήθης τῆς δημώδους στιχομυθίας, βλ. *Καλλιμαχον καὶ Χρυσορρόην*, στ. 2077, εἰς Ἐμμ. Κριαρᾶ, *Βυζαντινὰ ἱστορικά μυθιστορήματα*, Ἀθήναι 1955, σ. 70: «αὐθόνητος ὄλων τῶν φυτῶν, τοῦ μισθαργοῦ δεσποίνης».
- 1-2 Πρβ. ἀρχὴν παρομοίου ποιήματος («Στίχοι μονωδικοὶ εἰς τὸν ... βασιλέα ἡμῶν Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον τὸν μετονομασθέντα Ἀντώνιον») τοῦ Φιλῆ εἰς Manuclis Philae, *Carmina*, ἔκδ. E. Miller, τόμ. Β', Παρίσι 1857, σ. 375:

Τίς ἢ τοσαύτη σύγχυσις; τίς ἢ τοσαύτη ζάλη;
τίς ὁ τοσοῦτος κοπετός; τίς ὁ τοσοῦτος θρῆνος;

- 1 ἢ μελανειμόνησις ... τῆς συγκλήτου: Διὰ τὴν συμμετοχὴν τῆς συγκλήτου εἰς τὰ βασιλικά πένηθ βλ. Αἰκ. Α. Χριστοφιλοπούλου, «Ἡ σύγκλητος εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος», *ΕΑΕΔ* 2 (1949) 114, μετὰ τῶν αὐτόθι παραπομπῶν.
- 4 τῶν ἀνακτόρων ἔνδον: Πρβ. Φ. Ι. Κουκουλέ, «Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν βυζαντινῶν βασιλέων», *ΕΕΒΣ* 15 (1939) 73 κ.ἑ. [= *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, τόμ. Δ', Ἀθήναι 1951, σ. 243 κ.ἑ.].
- 6 τρισάνακτος: Πρβ. Eustathii, *Opuscula*, ἔκδ. Th. L. F. Tafel, Φράγκφορτ 1832, σ. 166⁹².
- 6 μετὰ λαμπρῶν τροπαίων: Πρβ. Θεόδωρον Πρόδρομον εἰς *PG* 133, 1349 A: «ἀντέστρεψάν σοι νικηταὶ μετὰ λαμπρῶν τροπαίων»· αὐτ., στ. 1390 A: ὠσαύτως *Μαλάκη* εἰς Κ. Γ. Μπρόνη, «Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη δύο ἐγκωμιαστικοὶ λόγοι», *Θεολογία* 19 (1941/48) 524⁸: «μετὰ τοῦ τῶν τροπαίων λαμπροῦ στεφάνου».
- 7 τὴν εὐδαίμονα ... πόλιν: Βλ. E. Fenster, *Laudes Constantinopolitanae*, Μόναχον 1958, σ. 374 [index ἐν. λ. εὐδαίμων].
- 8 τοὺς τῶν Περσῶν σατράπας: Πρβ. Θεόδωρον Πρόδρομον εἰς I. Racz, *Βυζαντινὰ ποιήμα-*

- τα περι τῶν οὐγγρικῶν ἐκστρατειῶν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ, Βουδαπέστη 1941, σ. 33³¹⁴: «ἐκ σατραπῶν οὐκ ἀγεννῶν Περσῶν ἀρχισατράπου»· ὡσαύτως εἰς *Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs*, τόμ. Β', Παρίσι 1881, σ. 766⁶⁹ (ἔκδ. E. Miller): «ἀρχισατράπου τῶν Περσῶν ...».
- 10 θαῦμα τῆς οἰκουμένης: Πρβ. M. Gigante, *Poeti italo-bizantini del secolo XIII*, Νεάπολις 1953, σ. 79³¹: «Φρυκτωρικός, τὸ θαῦμα τῆς οἰκουμένης»· Eugenii Panormitani, *Versus iambici*, Πατέρμον 1964, σ. 130⁶³: «δὲξά σὺ καὶ θαῦμα τῆς οἰκουμένης».
- 13 τὴν ... πόλεον βασιλίδα: Fenster, ἔ.δ., σ. 93.
- 14 παγκαλῆς: Πρβ. Grégoire de Nazianze, *La passion du Christ*, ἔκδ. A. Tuillier, Παρίσι 1969, σ. 222 (στ. 1163): «ὡ χρῆμα παγκάλῆς Θεοῦ».
- 17 οἱ λαμπόμενοι ταύτης ταῖς φρυκτωρίαῖς: Πρβ. Σπ. Η. Λάμπρου, «Ἕγνοι τῶν δήμων εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Κομνηνόν», ΝΕλλ. 2 (1905) 391⁷: «ὡ πόσα φῶτα σήμερον τὴν Ῥώμην φρυκτωροῦσι»· ἴδιου, «Ὁ Μαρκεσιανὸς κώδιξ 524», αὐτ., 8 (1911) 161⁴¹: «ἡλίου φρυκτωρία».
- 18 μελανειμονοῦμεν: Ὁ Pseudo - Kodinos, *Traité des offices*, ἔκδ. J. Verpeaux, Παρίσι 1966, σ. 226-27, γράφει: «Εἰ δὲ διὰ τὸν θάνατον ἢ τῆς ἐαυτοῦ γυναικὸς ἴσως τῆς δεσποίνης ... εἶη λευμένος [ὁ βασιλεὺς] ... τῶν ἄλλων ἀρχόντων μελανειμονοῦντων»· ὁμοίως ἐν σ. 284: «πατρός βασιλέως ἀποθανόντος ... ἢ γυναικὸς αὐτοῦ ... ὁ κρατῶν λευκὰ ἐνδύματα φορεῖ μέχρι καιροῦ ἕσον ἂν βούλοιοτο ... καθ' ὃν δὲ καιρὸν ὁ βασιλεὺς λευχειμονεῖ, ... πάντες μελανειμονοῦσιν, οὐκ ἄρχοντες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ λαοῦ».
- 21 ἦλιε ... πῶς μέλλεις ἀνατεῖλαι: Πρβ. I Ševčenko «Poems on the Deaths of Leo VI and Constantine VII in the Madrid Manuscript of Scylitzes», *Dumbarton Oaks Papers* 23/24 (1969/70) 210¹⁸: «ἦλιε, τὰς ἀκτίνας σου κρῦψον ἐκ τῆς ἡμέρας».
- 21 πορφυρογενές: Πρβ. Πρύδρομον εἰς PG 133, 1396 B: «πορφυρογενὲς εὐτυχῆς Ἰωάννης».
- 23 μὴ δαδουχεῖν καταλιπὼν τὴν παμφαῖη σελήνην: Πρβ. ἀνώνυμον εἰς R. Browning, «An Anonymous Βασιλικὸς Λόγος Addressed to Alexius I Comnenus», *Byzantion* 28 (1958) 36⁹: «ἡλίος γοῦν βασιλεὺς ... ἐφῶς ἀνέλαμψε»· Ἄνναν Κομνηνὴν εἰς Anne Comnène, *Alexiade*, ἔκδ. B. Leib, τόμ. Ι', Παρίσι 1945, σ. 241²⁶: «ἢ πάμφωτος ἐκεῖνη σελήνη», ἀλλ' ἀντὶ πάμφωτος ἀναγνωστέον ἐνταῦθα παμφαίης, βλ. A. Kambylis, «Textkritisches zum 15. Buch der Alexias des Anna Komnene», *JÖB* 19 (1970) 131-32· Εὐστάθιον ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Μανουήλ Κομνηνὸν εἰς W. Regel *Fontes rerum byzantinorum*, τόμ. Α', Πετροῦπολις 1892, σ. 152: «τέως δέ σε, ὁ αὐτοκράτορ, τὸν ἡμέτερον ἡλίον καὶ τὴν δαδουχὸν σελήνην, ἢ καὶ ἄγαλμα βασιλείας χρυσοῦν κατανομάσομαι πλάτανον. ὑμᾶς γοῦν ἡλίον καὶ σελήνην ...»· Μαλάκην εἰς Μπόνη, ἔ.δ., σ. 526²⁻⁵: «ἐπὶ τοῦ βασιλικῷ ὀρόνου διφρηλατοῦντα καὶ τῷ καλῷ Φαέθοντι συναστράποντα· ὃν εἶχομεν τῇ παμφαεῖ σελήνη συνανατέλλοντα καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς μεγάλην ταύτην πόλιν καταφωτίζοντα», πρβ. ἴδιον, *Θεολογία* 20 (1949) 73· Νικήταν Χωνιάτην εἰς Nicetae Choniatae, *Orationes et epistulae*, ἔκδ. I. A. van Dieten, Βερολίνον 1972, σ. 36¹⁷⁻¹⁸: «καὶ ἡλίος ὃν αὐτὸς σελήνη συνοδεύει τηλεφανεῖ εἰς φαῦσιν κοινήν τῷ τῆς βασιλείας καταπηχθεὶς στερεώματι»· Νικόλαον Εἰρηγνικὸν εἰς A. Heisenberg, *Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit [=Sitzungsberichten Akademie der Wissenschaften, Philos.-philol. Klasse, Μόναχον 1920]*, σ. 102: «ἔσσης σελήνη βασιλῆς, ἐπὶ τῆς τάξεώς σου, ... ὁ γίγας γὰρ ὁ ἡλίος, ὁ μέγας Ἰωάννης». Περὶ τῆς συνήθους παρομοιώσεως τοῦ βασιλέως ὡς ἡλίου καὶ τῆς βασιλείσεως ὡς σελήνης βλ. O. Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Ἰένα 1938, σ. 115 κ.ε.

- 26 *κατάκλυλος*: Stephanus, *Thesaurus* (1829), ἐν. λ.
- 26 *πλησιφαῆς τῷ κάλλει*: Πρβ. Πρόδρομον εἰς *PG* 133, 1341 B: «Ἐπὶ τὸ κάλλος, δέσποινα, τῆς ὠραιότητός σου».
- 28 *πυρσοφαεῖς*: Πρβ. Θεοφάνη Κεραμέα εἰς *PG* 132, 789: «πυρσοφαεῖς οὐσίαι τῶν Σεραφείμ».
- 29 *γλυκειαῖς*: Χρησιμοποιοῦν τὸ ὄξύτονον (ἀντὶ τοῦ *γλυκείας*), ἀσφαλῶς χάριν τοῦ μέτρου, ὃ συγγραφεὺς εἶχε πιθανώτατα ἐπηρεασθῆ ἐκ τοῦ δημόδου γλυκείας τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἦτο ἤδη ἐν χρήσει κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα.
- 30 *ἡ νέα ταύτη Ῥώμη*: Πρβ. Πρόδρομον εἰς *PG* 133, 1484 C: «τῆς νέας ταύτης «Ῥώμης». Δι' ἄλλην χρησιμοποίησιν τοῦ ταύτη (ἀντὶ τοῦ αὐτή) βλ. *Καλλίμαχον καὶ Χρυσορόην*, στ. 2006, εἰς Κριαρῶ, ξ.ἀ., σ. 68: «Ἡ γὰρ σιγή μου ταύτη».
- 32 *ὀφθαλμέ, ... βλώσον αἶμα*: Πρβ. Ševčenko, ξ.ἀ., σ. 211⁴⁵: «ῤανίδες αἱματόχροι στάζουσιν ἐξ ὀμμάτων». Λάμπρου, «Ὁ Μαρκιανὸς κώδιξ 524», σ. 163: «βοῦν αἱμάτων ἐκβλώσον ἀντὶ δακρύων».
- 39 *ὕψικόμε κυπαρίττε*: Πρβ. Βασίλειον Ἀχριδηνὸν εἰς *Vasilievskii* [τίτλος ἐν σ. 85 κατωτέρω], σ. 109³⁻⁵: «κυπαρίττον εὐθαλῆ ἐν βασιλείῳ Ἰσταμένην ἀλλὰ ἴς ... καὶ ὕψικομον ἢ ὠραίαν ἐλάϊαν».
- 39 *πλάτανε χρυσέα*: Ἀρχικὴ πηγὴ φαίνεται ὁ Ἡρόδοτος, VII, 27: «τῆ πλατανίστῳ τῆ χρυσέα». Πρβ. Εὐστάθιον, ἀνωτέρω ἐπὶ στ. 23: C. Gallavotti, «Novi Laurentiani codicis analecta», *SBV* 4 (1935) 235⁸⁵: «βαθύσκιος πλάτανος ἐγχρυσουμένη».
- 42 *ἡ τῶν ἔθνῶν συνάψασα πᾶσαν τὴν φυλαρχίαν*: Πρβ. Λάμπρου, «Ὁ Μαρκιανὸς κώδιξ 524», σ. 139³²: «βαρβάρων φυλαρχίαις». C. Gallavotti, «Laurentiani codicis altera analecta», *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, 346 (1949), σειρὰ VIII, *Rendiconti*. Classe di scienze morali, storiche e filologiche IV, σ. 357¹⁷: «καὶ ταῖς ἀπάσαις ἔθνικαῖς φυλαρχίαις».
- 43 *εἰς χεῖλος ἐν*: Πρβ. R. Browning, «The Death of John II Comnenus», *Byzantion* 31 (1961) 234: «καὶ γίνονται χεῖλος ἐν καὶ φωνὴ μία πάντες».
- 48 *ἀνίσσαν ἐξ ἀνάκτων*: Πρβ. Πρόδρομον ἀναφερόμενον εἰς τὴν Εἰρήνην ἐν *Recueil* ..., ἐκδ. Miller, σ. 756⁹⁴⁻⁵: «ἀγαλμα κόρης ῥηγικῆς τῆς ἐκ Καισάρων γένους, / τῆς ἐξ ἐνδόξων καὶ σεπτῶν ἡρώων Ἰουλίων».
- 51 *τῶν διεστώτων ἔνωσιν πανσόφως ἡμοσάμην*: Πρβ. ἀνώνυμον ποίημα, ἀπευθυνόμενον εἰς τὴν ἰδίαν βασιλίσσαν, εἰς Λάμπρου, «Ὁ Μαρκιανὸς κώδιξ 524», σ. 152, ἀρ. 233: «Κομνηνὸς ἐκφύς πορφύρας αὐτοκράτωρ / Ῥώμης παλαιᾶς εἰς ἔνωσιν καὶ νέας».
- 52 *συσκιάζουσαν ὡς πλάτανον χρυσέαν*: Πρβ. Βασίλειον Ἀχριδηνὸν εἰς *Vasilievskii*, ξ.ἀ., σ. 109²⁴: «ἐπλατύθη ὡς πλάτανος».
- 55 *ῥάγηθι καρδία*: Πρβ. L. Sternbach, «Spicilegium Prodromeum», *Rozprawy Akademii Umiejetności. Wydział Filologiczny*, σειρὰ II, 24, Κρακοβία 1904, σ. 354¹⁶⁰: «ῥάγηθι καρδίας πλάτος». E. Kurtz, «Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos», *BZ* 16 (1907) 89⁴⁸: «μὴ ῥαγῆς μοι, καρδία». C. Mango, «Notes on Byzantine Monuments», *Dumbarton Oaks Papers* 23/24 (1969/70), 373: «καρδία, ῥάγηθι».
- 56 *πρακτέας*: Ὑπὸ τὴν ἔνοιαν ἔργον, πράξις ἢ λ. πρακτέα εὐρύτατα χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν βυζαντινὴν ποίησιν ὡς κατάλληλος διὰ τὴν παροξύτονον ἀπόληξιν στίχων, βλ. Ἄθ. Δ. Κομίνη, *Τὸ βυζαντινὸν ἱερόν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματικοί*, Ἀθήναι 1966, σ. 68, σημ. 1.
- 59 *βασιλίσσα ἔθνῶν πάντων ἐνδεικνυμένη*: Πρβ. Πρόδρομον (ἀναφερόμενον εἰς τὴν σύζυ-

- γον του Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ) εἰς *PG* 133, 1342 A: «κυρία πάντων τῶν ἔθνῶν τῶν ἀπὸ τῆς ἐσπέρας», βλ. ἐπίσης M. Mathieu, «Cinq poésies byzantines des XIe et XIIe siècles», *Byzantion* 23 (1953) 140-42: ὁμοίως Πρόδρομον, *PG* 133, 1341A: «σὺ δ' εὐποιούσα βασιλις ἔθνῶν τῶν ἐσπερίων».
- 60-61 Οἱ στίχοι συνεπληρώθησαν κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στίχων τοῦ Προδρόμου εἰς *Recueil ...*, ἔκδ. E. Millei, σ. 765³⁵⁻³⁶:
- ὄν Παννονάρχης ἐπηξεν, ὄν ἔφριξε Δαλμάτης
ὄν Σκύθης κατωρρόδησεν, ὄν Πέρσης κατεπλάγη,
καὶ αὐτ., σ. 770¹¹⁵⁻¹⁶:
- ὄν καὶ Δαλμάτης ἔφριξε καὶ Δάκης καὶ Κελτίβηλ [sic],
ὄν ῥήγες κατεπλάγησαν, ὠρρόδησαν οἱ Πέρσαι.
- 60 *σουλτάνοι*: Ἦ ἀνάγνωσις, ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ χειρογράφου, δὲν εἶναι ἀσφαλῆς, πολλῶ μᾶλλον ἐφ' ὅσον δὲν φαίνεται ὅτι περιεσώθη τύπος *σουλτάνος*, πρβ. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Βερολῖνον 1958², τόμ. Β', σ. 286-89.
- 60 *ἐτρόμαξαν ... οἱ τῶν Περσῶν*: Πρβ. Βασίλειον Ἀχιδηρόν εἰς Vasilevskii, ἔ.ἀ., σ. 119¹³⁻¹⁶: «Ἐκόψαντο δὲ αὐτὴν καὶ ἀρχισατράπαι Περσῶν, πρὸς οὓς τῶν εὐεργεσιῶν ταύτης ἀκτύπες θεομιμήτως ἐπέλαμπον, καὶ ἐπεὶ τὴν εὐεργέτιν διὰ τῶν πρέσβειων οὐκέτ' οὖσαν ἐμάνθανον, χρυσίου πολυταλάντοις ὀλκαῖς καὶ χρυσοῖς ἐπιβλήμασι τὸν τάφον ἐγέραιρον».
- 61 *ἔφριξεν ὁ ῥήξ τῆς Σικελίας*: Πρβ. Eugenii Panormitani, ἔ.ἀ., σ. 129⁴⁰: «σὲ βασιλεῖς φρίττουσιν, ἔθνῶν σατράπαι». Βλ. κατωτέρω σ. 80, σημ. 1.
- 62 Εἰς τὸ ἐκ φθορᾶς χάσμα τοῦ στίχου ἐν τοῦλάχιστον ἀκόμη ὄνομα λαοῦ πρέπει νὰ ᾔτο γεγραμμένον· εἶναι δυνατὸν τὸ πρῶτον γράμμα νὰ ᾔτο ὁ ὅποτε «Διοκλέων ἔθνη» συμπληρῶναι τὸν στίχον μετρικῶς. Πρβ. Πρόδρομον εἰς *PG* 133, 1342 A: «Σοὶ Διοκλέων καὶ Δακῶν ἔθνη δωροφοροῦσι». Βλ. καὶ κατωτέρω σ. 79, σημ. 4.
- 64 *ὁ ῥήξ τῶν Ἀλαμάνων*: Πρβ. Racz, ἔ.ἀ., σ. 33³¹³: «ἀπὸ ῥηγὸς Ἀλαμάνων»: Theodori Prodromi, *De Manganis*, ἔκδ. S. Bernardinello, Πάδουα 1972, σ. 77⁷¹: «ὁ ῥήξ Ἀλαμανίας». Ἄς σημειωθῇ ὅτι τὸ παροξύτονον Ἀλαμάνος (ἀντὶ τοῦ κοινοτέρου Ἀλαμανός) δὲν εἶναι ἄγνωστον, βλ. V. Laurent, *Les «Mémoires» de Sylvestre Syropoulos*, Ρώμη 1971, σ. 584²⁸: «τὸν βασιλέα τῶν Ἀλαμάνων»· πρβ. Ἐμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημόδους γραμματείας 1100-1669*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1968, σ. 197 (ἐν. λ. ἀλαμάνικος). Καὶ εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἀπαντᾶται πάντοτε ὁ μᾶλλον δημωδέστερος τύπος Ἀλαμάννος, βλ. *Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, ἔκδ. Π. Π. Καλονάρου, Ἀθήναι 1940, εὔρετήριον σ. 371 ἐν λ. Ἀλαμάννοι.
- 65 *πάν ἔθνος ὑπετάγη*: Πρβ. Λάμπρου, «Ὁ Μαρκιανὸς κῶδιξ 524», σ. 57, ἀρ. 101⁶: «πᾶν ἔθνος θεῖς ὑπόσπονδον καὶ δοῦλον Ῥώμης νέας».
- 66 *καὶ πῶς με τὸν ὀμόζυγον, τρυγόν*: Πρβ. Πρόδρομον εἰς A. P. Kazdan, «Dva novikh vizantiiskikh pamyatnika XII veka». (Δύο νέα βυζαντινὰ μνημεῖα τοῦ 12ου αἰ.), *VV* 24 (1964) 82¹³⁸: «φιλομοζύγου σῶφρονος σεμνῆς τρυγόνος γόνει».
- 72 *ἀφυπιστρα*: Ἀθησαύριστον. Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἔχομεν τὸ «ἄπαξ λεγόμενον» ἀφυπισμὸς (Εὐστάθιος) βλ. *LSJ* ἐν λ.· πρβ. ἀφυπιστής εἰς A. Garzya, «Theodori Studitae epigrammata», *EEBS* 28 (1958) 26.
- 73 *βραιόχειο*: Πρβ. Choniatae, *Orationes*, σ. 45²⁵.
- 77 *τὴν χρυσὴν ῥοδωνιὰν ῥόδοις ἐν δύο μόνοις*: Kazdan, ἔ.ἀ., σ. 82¹³²: «φόδον χρυσοῦς ῥοδωνιᾶς»· Μπόνη, ἔ.ἀ., σ. 553³¹: «τὴν ῥοδωνιὰν τοῦ κάλλους»· Gallavotti, «Novi Laurentiani codicis analecta», σ. 235⁷⁹: «χρυσοῦν ῥόδον γῆς». Ὁ Χωνιάτης, *Orationes*, σ. 51²⁵⁻²⁶, εἰς τὴν πρὸς τὸν νήπιον υἱὸν του μονωδίου γράφει: «καὶ ῥόδον μὲν φόμην ἔχειν εὐχρουν

καὶ καλλιφύτευτον ... κάκ τῆς κάλυκος αὐτῆς τὸ βόδον ἀποβαλούμενος μήπω διασχισθὲν εἰς πέταλα».

82 *γερονσίαν*: Διὰ τὸν ὄρον βλ. C. N. Tsirpanlis, «Byzantine Parliaments and Representative Assemblies from 1081 to 1351», *Byzantion* 43 (1973) 442-44.

*

Τὸ πρῶτον ποίημα τοῦ Ἰωάννου Δούκα ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς διδακτικῆς ποιήσεως, ἣ ὁποία ὑπῆρξε τόσον προσφιλὴς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ πληθώρας παραδειγμάτων εἰς τὴν δημώδη ἀλλὰ καὶ τὴν λογιαν γλῶσσαν¹. Ὁ πολιτικὸς δεκαπεντασύλλαβος ἀπετέλει τὸ δημοφιλέστερον μέτρον ταύτης. Ἐμμέτρως προσεπάθησε καὶ ὁ Δούκας νὰ φιλοσοφήσῃ ἐπὶ τῆς σχέσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν.

Εἰς τὸ ποίημα βασικῶς ἀναπτύσσονται δύο ἰδέαι, ἀφ' ἑνὸς τὸ πρόσκαιρον καὶ ταπεινὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, μετὰ δὲ ταῦτα ἐξετάζεται ἡ σχέσις μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς, διὰ νὰ ἐκδηλώσῃ εἰς τὸ τέλος ὁ ποιητὴς τὴν ἀδυναμίαν του νὰ ἐξηγήσῃ τοῦτο ἢ καὶ ἀκόμη νὰ κατανοήσῃ ὁ ἴδιος τὴν τοιαύτην σχέσιν.

Ἐν ἀρχῇ ὁ ποιητὴς ὁμολογεῖ τὴν ἔλλειψιν συγγραφικοῦ ταλάντου, τὸ ὅποιον θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἐκφράσῃ καλύτερον τὸ αἶσθημα τῆς ἀπαισιοδοξίας του. Ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι πέραν τῶν δυνατοτήτων του, θὰ περιορισθῇ εἰς ὀλίγα καὶ ἄνευ ἀξιώσεων, διὰ νὰ μεταδώσῃ, τὴν τρόπον τινὰ κοσμοθεωρίαν του. Ὁ ποιητὴς πιστεύει ὅτι ὅλα τὰ ἀνθρώπινα ὑπόκεινται εἰς φθορὰν καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι κάτι τὸ ἀσήμαντον. Βεβαίως ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἐξυψώνει τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῦ δίδει μίαν ἔπαρσιν, ἣ ὁποία ἕμως πάλιν ἐξαφανίζεται πρὸ τοῦ φθαρτοῦ τῶν ἀνθρωπίνων. Δὲν δικαιολογεῖται ἐπομένως νὰ ἐπαίρεται τις διὰ τὴν ταπεινὴν ὑπαρξίν του. Ἀντιθέτως πρέπει νὰ γίνεται σαφῆς διαχωρισμὸς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Εἰς τὴν ψυχὴν εἶναι ἀρμόζον νὰ δίδεται ἡ ἐξέχουσα θέσις, ὥστε νὰ δύναται αὕτη ἐκ τῶν διαφόρων δοξασιῶν νὰ ἐπιλέγῃ τὴν προσφορωτέραν· ἐνῶ τὸ φθαρτὸν τοῦ σώματος ἐπιβάλλει τὴν ἐγκράτειαν. Οὕτως, ὁ νοῦς διαχωρίζων σαφῶς τὰ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος διακαίως θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀτενίζων πρὸς τὸν Θεόν.

Ἄλλ' ἡ τάξις αὐτῆ δὲν τηρεῖται. Διότι ἐνῶ ὁ νοῦς τυγχάνει προωρισμένος νὰ ἐλέγχῃ, καταντᾷ ὁ ἴδιος ἔρμαιον τῶν ἀνθρωπίνων κακιῶν. Ἀποτέλεσμα τούτου, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπωλείας τοῦ ἐλέγχου παρὰ τοῦ νοῦ, εἶναι ἡ δημιουργία ἀταξίας καὶ συγχύσεως, τόσον εἰς τὸ σῶμα ὅσον καὶ εἰς τὴν ψυχὴν, καὶ οὕτως οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ρέπουσιν πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ ἀντὶ τῆς εὐγενείας τῆς ψυχῆς ἀπέκτησαν τὴν κακίαν, ἀντὶ δὲ τῆς ἀγιότητος τὴν θηριωδίαν. Οἱ

1. Περβ. F. Dölger, «Die byzantinische Dichtung in der Reinsprache», *Εὐχαριστήριον. Franz Dölger zum 70. Geburtstage*, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 25-26.

ἄνθρωποι κατέστησαν φιλήδονοι καὶ ἀπεθηριώθησαν. Τὸ κατάντημα τοῦτο οὐδὲ κἂν τὸ συναίσθημα τῆς ἐντροπῆς προκαλεῖ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ὡς θηρία αἰμοβόρα ἐμπλέκουν εἰς παγίδας συνανθρώπων των καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα ὁμοιάζουν πρὸς ἀλώπεκα. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἄνθρωποι ἔχουν κατέλθει εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν θηρίων καὶ δίκην χαμαιλέοντων μεταβάλλουν συχνάκις φρονήματα ἀναλόγως πρὸς τὰς περιστάσεις. Τοιαύτη εἶναι ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἀπολέσαντες τὸ λογικὸν ἐβυθίσθησαν εἰς τὴν ἁμαρτίαν.

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ νοῦ ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, ὁ ποιητὴς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρευνήσῃ πῶς ἐπέρχεται ἡ ἔνωσις τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ σώματος. Συνέρχονται ἄραγε εἰς ἀνάμειξιν ὡς δύο ὑγρά¹, ἢ μήπως ἡ ἔνωσις των ἐπέρχεται διὰ συγκολλήσεως, ὡς ὁ χρυσὸς ἐνοῦται πρὸς τὸν ἄργυρον διὰ τῆς σφρηλατήσεως; Ἐὰν ἡ ψυχὴ εὐρίσκεται πρὸς τὸ σῶμα «κατὰ παράθεσιν», ἦτοι καθ' ὃν τρόπον ἀναμειγνύονται τὰ σιτηρά, πῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ κακὸς λογισμὸς; Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, δηλαδή τὴν δι' ἀναμείξεως ἔνωσιν, θὰ εἴχομεν κάτι τὸ νέον, ξένον πρὸς τὴν χωριστὴν ὑπαρξίν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς². Πάλιν ἐὰν φαντασθῶμεν τὴν ἔνωσιν ὡς γενομένην διὰ συγκολλήσεως, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ διάκρισις τῶν δύο. Πέρα τούτων, ποία εἶναι ἡ διαφορὰ νοῦ καὶ ψυχῆς καὶ τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον τὰ συνδέει; Ἐπίσης ποῖον ἐκ τῶν δύο ὑπερέχει; Πάντα ταῦτα πρέπει νὰ δίδουν ἀφορμὴν εἰς φιλοσοφικὴν ἀναζήτησιν διότι ἀποτελοῦν ὄντως προβλήματα ἀκατάληπτα.

Τὸ ποίημα μὲ τὴν ὑποτυπώδη ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων τοῦ νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς δὲν θὰ πρέπη ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὅτι στηρίζεται εἰς ἄλλο πρότυπον φιλοσοφικοῦ περιεχομένου. Ἀκόμη καὶ τὴν λέξιν νοῦς δὲν χρησιμοποιοῖ ὁ Δούκας ὑπὸ ἑνωικὴν φιλοσοφικὴν. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὴν τοποθέτησιν ὀρισμένων προβλημάτων ἀπασχολούντων τὴν σκέψιν του, καὶ πλὴν τοῦ προσφιλοῦς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς θέματος τῆς ἀνθρωπίνης ταπεινώσεως δὲν προβάλλονται πρωτότυποι ἢ μὴ ἀντιλήψεις περὶ ψυχῆς καὶ νοῦ. Ἄσφα-

1. Πρβ. τὰ παρὰ τοῦ Ψελλοῦ λεγόμενα εἰς τὸ δοκίμιον *Περὶ ἀρχῶν καὶ περὶ ἐνώσεως ψυχῆς καὶ σώματος*: «Μίγνυται τὰ μίγνύμενα ἢ κιννάμενα ἀλλήλοις, ὡσπερ τὰ ὑγρά, ἢ διαπλεκόμενα, ὡσπερ ὁ τε ἀήρ καὶ τὸ φῶς, ἢ ὡς τῇ ὕλῃ τὸ ἔνυλον εἶδος, εἰ δὲ ἐφάπτοιτο μόνον, τῇ μὲν οὐσίᾳ κεχώρισται, ταῖς δὲ ἐνεργείαις μέμικται», I. G. Westerink, «Exzerpte aus Proklos' Enneadenkommentar bei Psellos», *BZ* 52 (1959) 5.

2. Ὁ Στήθατος (*Λόγος περὶ ψυχῆς*, 14) λέγει: «[Ὁ θεὸς] πλάττει τὸν ἄνθρωπον, ἅμα σῶμα καὶ ἅμα ψυχὴν, οὐ θατέραν τούτων τῶν φύσεων τῆς θατέρας προτέραν ὑποστησάμενος, ὡς εἶναι πρεσβύτερον ἢ αἴτιον ἢ αἰτιατὸν τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον ἦτοι τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν ἢ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα, ἀλλ' ἐν μιᾷ ὑποστάσει τὰς δύο φύσεις ἀσυγχύστως ἐνώσας, τὴν τε νοητὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν αἰσθητὴν τοῦ ἐκ διαφόρων συντεθέντος σώματος, ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ καὶ τῇ αὐτῇ ῥοπῇ τῆς γενέσεως ἐν πρόσωπον τὸν ἄνθρωπον ἀπετέλεσε κατ' εἰκόνα αὐτοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν», βλ. Nicéas Stéthatos, *Opuscles et lettres*, ἐκδ. J. Darrouzès, Παρίσι 1961, σ. 76-78.

λῶς ὁ Δούκας δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσῃ τὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, ὅτε καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχον τοὺς ὀπαδοὺς των¹. Ἐγράψε τὸ μικρὸν ποίημα χωρὶς ἀξιώσεις, μὲ μόνον σκοπὸν νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἀδυναμίαν του νὰ κατανοήσῃ τὰ σοβαρώτερα φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ὁπωσδήποτε, ὡς καὶ ἄλλοι Βυζαντινοὶ μὲ παρόμοια ἀσχολούμενοι, δὲν εἶχεν ἀπ' εὐθείας γνῶσιν τοῦ *Περὶ ψυχῆς* τοῦ Ἀριστοτέλους, ἴσως δὲ ἀκόμη ἠγνόει ὁ Δούκας καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ γράψαντας περὶ τοῦ θέματος. Τὴν χρησιμοποιουμένην ὀρολογίαν δὲν παρέλαβε κατ' ἀνάγκην ἐξ ἄλλων φιλοσοφικῶν μελετημάτων. Αἱ εἰς τὸ ποίημα ἀπαντῶμεναι στερεότυποι φράσεις προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τοῦ σχολείου ἢ ἐξ ἐρασιτεχνικῆς περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐνασχολήσεως καὶ πρέπει νὰ ἦσαν μέρος τοῦ πνευματικοῦ ἐξοπλισμοῦ πολλῶν εὐπαιδευτῶν Βυζαντινῶν, ὡς ὁ Ἰωάννης Δούκας.

Τὸ ἕτερον τῶν ποιημάτων τοῦ Δούκα, ὡς ἀναφερόμενον εἰς σύγχρονον ἱστορικὸν γεγονός, παρουσιάζει ὀπωσδήποτε μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον. Τοῦτο ἐγράφη ὡς μονωδία ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου βασιλίσσης τινός, ἣ ὅποια ἕμως οὔτε εἰς τὸν τίτλον οὔτε εἰς τὸ κείμενον κατονομάζεται. Ἐν τούτοις τὸ ποίημα παρέχει ἱκανὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια βοηθοῦν εἰς τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν καὶ συγχρόνως εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θρηνομένης βασιλίσσης. Τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων τοῦ ποιήματος δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἀκολούθως:

1) Ὁ βασιλεὺς καὶ σύζυγος τῆς θανούσης ὑπῆρξε πορφυρογέννητος (στ. 21 καὶ 28) καὶ φυσικὰ ἐπέζη καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς.

2) Ἡ ἰδία ἢ βασίλισσα δὲν ἦτο γέννημα τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ κατήγετο ἐκ τῆς Δύσεως (στ. 11, 36 καὶ 49), καὶ δὴ ἐξ οἰκουγενείας ἀνάκτων (στ. 48).

3) Ἡ βασίλισσα ἀπέθανεν εἰς σχετικῶς νέαν ἡλικίαν (στ. 76 καὶ 78) καὶ κατέλιπε μικρὰ τέκνα (στ. 68 καὶ 72).

4) Ἐκ τῶν ἐχθρῶν, ἢ πάντως τῶν λαῶν εἰς τοὺς ὁποίους κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς τοῦ ποιήματος ἦτο ἐστραμμένη ἢ προσοχὴ τῶν Βυζαντινῶν, ἀναφέρονται οἱ Πέρσαι (προφανῶς οἱ Τοῦρκοι², στ. 8 καὶ 60), οἱ Οὐννοὶ (Οὐγγροὶ³, στ. 62), οἱ Δαλμάται καὶ Τριβαλλοὶ (Σέρβοι⁴, στ. 62), ὡς καὶ

1. B. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Παρίσι 1959², σ. 210 κ.έ.· K. Oehler, «Aristotle in Byzantium», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 5 (1964) 138-39.

2. Πρβ. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Βερολῖνον 1958², τόμ. Β', σ. 252-54.

3. Οὐννοι ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ μετέπειτα καλοῦνται συνήθως οἱ Οὐγγροὶ (αὐτ., σ. 235) καὶ σπανιώτερον ἄλλοι τουρκικοὶ λαοί. Βλ. J. Darkó, «Die auf die Ungarn bezüglichen Volksnamen bei den Byzantinern», *BZ* 21 (1912) ἰδίως σ. 479-80. Gy. Moravcsik, «Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz», αὐτ. 30 (1929/30) 247-48 [= ἰδίον, *Studia Byzantina*, Ἀμστερνταμ 1967, σ. 320-21]. Ἐκ τῶν συγγραφέων τοῦ 12ου αἰῶνος ὁ Κίναμος καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης μεταξ' ἄλλων χρησιμοποιοῦν τὸ ὄνομα *Οὐννοι* πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν Οὐγγρων.

4. Ὑπὸ τὰ κλασσικὰ ὀνόματα τῶν Δαλματῶν καὶ Τριβαλλῶν νοοῦνται πάντοτε οἱ Σέρ-

οί ρήγες τῆς Σικελίας (Νορμανδῶν¹, στ. 61) καὶ τῶν Ἀλαμανῶν (Γερμανῶν, στ. 64). Ἐς σημειωθῆ ὅτι τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ κειμένου παρουσιάζει χάσματά τινα λόγῳ φθορᾶς τοῦ χειρογράφου, ἀλλ' ἡ ἀνάγνωσις τῶν ὀνομάτων τῶν λαῶν (ἀκόμη καὶ τῶν [Ἀλ]αμ[άνων]) φαίνεται ἀσφαλῆς.

Αὕτῃ καὶ μόνον ἡ ταυτόχρονος μνεία τῶν Τούρκων (Σελτζούκων ἢ ἄλλων φύλων), Οὐγγρων, Σέρβων, Νορμανδῶν καὶ Γερμανῶν² εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ ἀποκλείσῃ οἰονδήποτε ἄλλον αἰῶνα πλὴν τοῦ 12ου διὰ τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ ποιήματος³. Ἐπὶ πλεόν εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐποχὴν ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν (διὰ νὰ ἐκτείνωμεν τὰ χρονολογικὰ περιθώρια τοῦ κειμένου) ἀπαντᾶται πορφυρογέννητος βασιλεὺς ἔχων σύζυγον ἐκ τῆς Δύσεως,

βοι, βλ. προχειρῶς Κ. Ἀμάντου, «Τὰ ἐθνολογικὰ ὀνόματα εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς», *Ἑλληνικά* 2 (1929) 102-03 [= ἰδίου, *Γλωσσικὰ μελετήματα*, Ἀθήναι 1964, σ. 313]. Κατὰ τὸν Κίναμον (Bonn), σ. 12, «Σέρβιοι, ἔθνος δαλματικόν», ἐνῶ ὁ Χωνιάτης (Bonn), σ. 23, γράφει: «τοῦ τῶν Τριβαλλῶν ἔθνος (εἶποι δ' ἂν τις ἕτερος Σέρβων)». Καὶ ὁ Πρόδρομος εἰς *Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs*, τόμ. Β', Παρίσι 1881, σ. 343³⁰², λέγει «Εἰς Δαλματίαν ἐμβαλῶν καὶ συμβαλῶν τοῖς Σέρβοις». Παρομοίως εἰς ἀναγραφὴν μετονομασίας γεωγραφικῶν ὀνομάτων ἀναγιγνώσκεται: «Δαλματία ἡ νῦν Ζέτα καὶ Σικλαβουσία», βλ. Α. Diller, «Byzantine Lists of Old and New Geographical Names», *BZ* 63 (1970) 34. Ἡ ταυτόχρονος μνεία τῶν Δαλματῶν καὶ τῶν Τριβαλλῶν εἰς τὴν μονοδίαν τοῦ Ἰωάννου Δούκα, ἐὰν δὲν ὀφείλεται εἰς ποιητικὸν πλεονασμὸν, δηλοῖ ἴσως τοὺς Σέρβους τῆς Ζέτας καὶ τῆς Ράσκας ἀντιστοίχως, οἱ ὅποιοι διετήρουν ἀκόμη κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα κερωρισμένα κρατίδια καὶ ὄχι σπανίως ἤρχοντο εἰς προστριβάς μετὰ τῶν Βυζαντινῶν. Διὰ τὰ σερβικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς βλ. Μ. Dinić εἰς J. M. Hussey (ἐκδ.), *The Cambridge Medieval History*, τόμ. Δ' *The Byzantine Empire*, μέρος Γ' *Byzantium and Its Neighbours*, (Cambridge 1966), σ. 519-20, καὶ Β. Radojčić, «Prilog proučavanju vasačkih odnosa Srbije prema Vizantiji pedesetih i šezdesetih godina XII veka» (Contribution à l'étude des rapports de vasselage de la Serbie envers Byzance au commencement de la seconde moitié du XIIe siècle), *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 8/2 (1964) 347-54. Ὁπωσδήποτε, καὶ εἰς ἄλλα ποιήματα γραφέντα διὰ τὸν Μανουὴλ Α' Κομνηνόν, ἀναφέρονται συγχρόνως οἱ Δαλμάται καὶ οἱ Τριβαλλοί:

τῶν Τριβαλλῶν καταστροφὴν, Παιόνων τὴν δουλείαν
καὶ Δαλματῶν ὑποταγὴν καὶ τῶν Δακῶν τὴν φρίκην,

καὶ

καὶ Τριβαλλοὶ δουλούμενοι, Δαλμάται προσκυνούντες.

Βλ. Σπ. Π. Λάμπρου, «Ὁ Μαρκεσιανὸς κῶδιξ 524», *ΝΕΛΛ*. 8 (1911) 162· πρβ. αὐτ., σ. 44 καὶ 118.

1. Καὶ εἰς ἄλλο ποίημα (αὐτ., σ. 136¹⁸) ἀναφέρεται ὁ ρῆξ τῶν Νορμανδῶν: «καὶ Σικελῶν ρῆξ καὶ Σκυθῶν πανσπερμία».

2. Εἰς τὸ χάσμα τοῦ στ. 62 ἀνεγράφετο ἐν τοῦλάχιστον ἀκόμη ὄνομα λαοῦ, βλ. ἀνωτέρω σ. 71.

3. Μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα αἱ μεταξὺ τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν Βυζαντινῶν ἐπαφαὶ περιορίσθησαν, κατὰ δὲ τὸν 14ον αἰῶνα ἡ μνεία Σικελῶν καὶ Ἀλαμανῶν θὰ ἦτο ἐπίσης ἀκαιρός.

ἡ ὁποία προαπέθανεν αὐτοῦ καὶ δὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας του¹. Οὕτω κατ' ἀνάγκην ὀδηγοῦμεθα εἰς τὸν 12ον αἰῶνα καὶ εἰδικώτερον εἰς τοὺς Κομνηνοὺς.

Ταυτοχρόνως πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ περίπτωσις κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θανούσα βασίλισσα δὲν ἦτο σύζυγος τοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοκράτορος ἀλλὰ τυχὸν στεφθέντος συμβασιλέως. Ἀναφέρεται αὕτη ὡς αὐγοῦστα (στ. 14 καὶ 84) καὶ ὡς δέσποινα (tit., στ. 36 καὶ 40), ἐπίθετα ἀποκλειστικῶς χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν πρὸς δῆλωσιν τῆς αὐτοκρατείας. Ἀλλὰ καὶ αἱ εἰς τὸ ποίημα μνεῖται τοῦ συζύγου - βασιλέως εἶναι τόσον σαφεῖς καὶ χαρακτηριστικά, ὥστε θὰ ἦτο ἀδιανόητον νὰ ἀναφέρωνται εἰς ἀδελφὸν ἢ υἱὸν τοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοκράτορος.

Ἡ μονοθία λοιπὸν ἐγράφη διὰ βασίλισσαν τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ δὴ σύζυγον Κομνηνοῦ τινος. Ἐκ τῶν βασιλισσῶν τῶν χρόνων ἐκείνων δύο, ἐκ πρώτης ἐντυπώσεως, φαίνονται ὅτι ἐκπληροῦν τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις: ἡ Πιρόσκα - Εἰρήνη ἐξ Οὐγγαρίας, μόνη σύζυγος τοῦ Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ, ἡ ὁποία ἀπεβίωσε τὸ 1134, καὶ ἡ Βέρθα - Εἰρήνη, Γερμανίς περιγίπισσα, πρώτη σύζυγος τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ, ἀποθανοῦσα τὸ 1160². Κατὰ συνέπειαν, τὸ ποίημα τοῦ Ἰωάννου Δούκα ἐγράφη διὰ μίαν ἐκ τῶν δύο τούτων περιστάσεων, εἴτε κατὰ τὸ 1134 εἴτε κατὰ τὸ 1160.

Ἄς ἴδωμεν ἐν συντομίᾳ τὰς παρὰ τῶν πηγῶν παρεχομένας εἰδήσεις περὶ τῶν δύο βασιλισσῶν, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς συζύγου τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ.

Ἡ Πιρόσκα ἦτο θυγάτηρ τοῦ Οὐγγρου βασιλέως Λαδισλάου Α' τοῦ Ἀγίου (1077-95), τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς ἐπέλεξεν ὡς νύμφην διὰ τὸν διάδοχόν του Ἰωάννην. Ὁ γάμος ἐτελέσθη τὸ 1104/05³. Ἡ ἐξ Οὐγγαρίας

1. Κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα οὐδεὶς πορφυρογέννητος πλὴν τῶν μελῶν τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐβασίλευσεν. Ὁμοίως ἐκ τῶν οἰκῶν τῶν Ἀγγέλων καὶ τῶν Λασκάρων οὐδεὶς αὐτοκράτωρ εἶχε γεννηθῆ βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς του. Ἐκ τῶν πρώτων Παλαιολόγων μόνον ὁ Ἀνδρόνικος Β' (1282-1328), γεννηθεὶς τὸ 1259, ὅτε ὁ πατὴρ του εἶχεν ἤδη στεφθῆ συμβασιλεὺς καὶ ἔχων σύζυγον τὴν Ἰολάνδαν - Εἰρήνην ἐκ τῆς Δύσεως (ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Ἀνδρονίκου ἀπεβίωσε πρὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον), ἡ ὁποία ἀπέθανε τὸ 1317 (πρβ. Α. Th. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen*, 1259-1453, Μόναχον 1938, σ. 35, ἀρ. 58), ἐκπληροῦν τρόπον τινὰ τὰς προϋποθέσεις τοῦ ἡμετέρου ποιήματος. Ἄλλ' οὐδέποτε ἀναφέρεται ὡς πορφυρογέννητος καὶ ἐπὶ πλέον τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τοῦ κειμένου οὐδόπως ἀρμόζει εἰς τὸν 14ον αἰῶνα.

2. Καὶ ὁ Ἀλέξιος Β', ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μανουήλ, ὑπῆρξεν ὡσαύτως πορφυρογέννητος καὶ ἔλαβε σύζυγον ἐκ τῆς Δύσεως, τὴν Ἀγνήν - Ἄνναν, ἡ ὁποία ἐν τούτοις ἐπέζησε καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ ἐνυμφεῦθη ἐν συνεχείᾳ τὸν Ἀνδρόνικον Α'. Οὐδεὶς ἄλλος βασιλεὺς τοῦ 12ου αἰῶνος εἶχε γεννηθῆ ἐν τῇ πορφύρᾳ. Σύζυγον ἐξ Οὐγγαρίας εἶχε καὶ ὁ Ἰσαάκιος Β' Ἀγγελος, ὁ ὁποῖος βεβαίως δὲν ἦτο πορφυρογέννητος.

3. D. I. Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, Λον-

πριγκίπισσα μετονομασθεῖσα εἰς Εἰρήνην ἐγένετο μήτηρ ὀκτώ τέκνων καὶ ἀπεβίωσεν ὡς μοναχὴ Ξένη τὴν 13 Αὐγούστου 1134¹, ὅχι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀλλ' εἰς τὴν Βιθυνίαν². Ἡ Εἰρήνη κατέστη συμπαθεστάτη φυσιογνωμία εἰς τὸ Βυζάντιον, καὶ τὸ ἐνάρετον καὶ φιλόανθρωπον αὐτῆς τῆς ἐξησφάλισαν θέσιν εἰς τὸ ὀρθόδοξον ἀγιολόγιον³. Ἰδιαιτέρως τὸ ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ συνδέεται πρὸς τὴν κτίσιν τῆς περιφήμου μονῆς τοῦ Παντοκράτορος⁴, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἐτάφη ἡ Εἰρήνη⁵. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ θανάτου τῆς Εἰρήνης ὁ Ἰωάννης δὲν εὐρίσκετο πλησίον τῆς ἐν Βιθυνίᾳ, ἀλλ' ἐπολέμει κατὰ τῶν Δανισμενδιτῶν Τούρκων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κασταμόνος· ἐκεῖ ἐπληροφόρηθη τὸν ἐπισυμβάντα θάνατον τῆς βασιλείσεως καὶ εὐθὺς ἐπορεύθη εἰς τὴν Βιθυνίαν ὁπόθεν παραλαβὼν τὸ λείψανον τῆς συζύγου του συνώδευσε τοῦτο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὸν Κίνναμον ὁ θάνατος τῆς Εἰρήνης καὶ ἡ ἐξ ἀφορμῆς τούτου ἀποχώρησις τοῦ βασιλέως ἐκ τῆς περιοχῆς προεκάλεσε τὴν πτώσιν τῆς Κασταμόνος εἰς τοὺς Τούρκους⁶.

δῖνον 1968, σ. 136· Gy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Ἄμστερνταμ 1970, σ. 70.

1. Polemis, ἔ.ἀ., καὶ ἰδίως P. Gautier, «L'obituaire du Typicon du Pantocrator», *REB* 27 (1969) 247-48.

2. Ἐπίσκοπος δ' ἐπ' αὐτῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας
ἄποικος ἐκ τῆς Αὐσονῶν βασιλίδος.

Βλ. τὸν ὑπὸ τοῦ Προδρόμου γραφέντα «Ἐπιτάφιον τῆ μακαρίτιδι βασιλίσει Ῥωμαίων Εἰρήνης, ὡς ἀπὸ τῆς κειμένης», εἰς *PG* 133, 1396 C. Εἰς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ τὸ συναξάριον τῆς Εἰρήνης: «Οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ καὶ ἐπ' αὐτῆς γενομένη τῆς τῶν Βιθυνῶν ἐπαρχίας, πρὸς δὲ ἐπόθει Παντοκράτορα Χριστὸν ἐξεδήμησε», H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Βρυξέλλαι 1902, στ. 889.

3. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1960, σ. 125· M. Žinojinović, «Slovenski prolog žitija carice Irine» ('Ο σλαβικὸς πρόλογος τοῦ βίου τῆς βασιλείσεως Εἰρήνης), *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 8/2 (1964) 483-92. Περαιτέρω βιβλιογραφία εἰς Moravcsik, *Byzantinoturcica*, τόμ. Α', σ. 568, καὶ ἰδίου, *Byzantium and the Magyars*, σ. 138-39.

4. «Ἐτύγγανε γὰρ δὴ βασιλεὺς Ἰωάννης Εἰρήνην τὴν Βλαδισλάβου παῖδα γυναῖκα γαμετὴν ἤδη πεποιημένον, σωφρονεστάτην τε εἰπέρ τινα καὶ ἀρετῆς ἐς τὰ μάλιστα μεταποιουμένην. ὅσα γοῦν ἐκ βασιλείως τε ξυνοίκου καὶ τῆς βασιλείας ἐπεπόριστο, οὔτε τοῖς παισὶν εἰς κλήρους ἀφώρισεν οὔτε περιττότητι κόσμων ἠγάλωσε καὶ τρυφῇ. εὐ δὲ ποιούσα διετέλει τὸν πάντα τῆς ζωῆς αἰῶνα τοὺς ὅσοι ἐφ' ὅτεφοῦν ἐκείνης δεόμενοι ἦσαν. ἡ δὲ καὶ φροντιστήριον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Παντοκράτορος ἐν Βυζαντίῳ συνεστήσατο, ἐς κάλλος καὶ μέγεθος ἐν τοῖς μάλιστα τῶν ἐπισημοτάτων ὄν», Κίνναμος, σ. 9-10.

5. Delehaye, ἔ.ἀ., στ. 889.

6. «Τανισμᾶν δὲ δε Κασπαδοκίας ὑπὸ τοῦτον ἤρχε τὸν χρόνον Καστάμονα στρατεύματι περιλαβὼν ἐπολιόρκει. ἐπειδὴ τε βασιλεῖ ἐς τὸν πόλεμον ἤδη καθισταμένῳ τύχη τις ἐμποδὼν ἐγένετο (ἡ τε γὰρ ξύνοικος Εἰρήνη ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνιστο, ἡ δὲ νόσφ' ἄλλους ἐς Βυζάντιον ἀνεκομίσθη), λιμῶ τὸ πρότερον αὐτὴν κατατρίψας εἶτα καὶ τειχομαχῆσας εἶλεν»,

Δὲν εἶναι γνωστὸν εἰς ποίαν ἡλικίαν ἀπεβίωσεν ἡ Πιρόσκα-Εἰρήνη· ἐφ' ὅσον ὅμως διήνυσε τριακονταετίαν ἐγγάμου βίου καὶ ὁ πρῶτος υἱὸς τῆς Ἀλέξιος ἐγεννήθη τὸ 1106¹ εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῆ τις ὅτι ἔζησεν ὀλιγώτερον τῶν 45 ἐτῶν τοῦλάχιστον². Γυνὴ δὲ διανύουσα τὴν πέμπτην δεκαετίαν τοῦ βίου τῆς δυσκόλως θὰ ἠδύνατο, ἔστω καὶ κατὰ ποιητικὴν ἐξιδανίκευσιν, νὰ χαρακτηρίζεται μεταφορικῶς ὡς «θάλλουσα» (στ. 78) καὶ ὡς ῥόδον, τὸ ὁποῖον οὐδὲ κἂν ν' ἀνθήσῃ πλήρως ἐπρόφθασε (στ. 79). Κατὰ τοὺς Μέσους Χρόνους ἰδίως τοῦτο θὰ ἦτο ἀνάρμοστος, ἐφ' ὅσον τὸ γῆρας ἐπήρχετο εἰς ἡλικίαν μικροτέραν ὁπωσδήποτε τῆς σημερινῆς. Ἀλλ' οὔτε καὶ τὰ ὀκτὼ τέκνα τῆς θανούσης, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πρῶτα ἐπλησίαζον ἤδη τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας των, θὰ ἐδικαιολογεῖτο ὁ ποιητῆς ν' ἀποκαλῆ «νεογνὰ στρουθία» (στ. 68).

Οὔτε λοιπὸν ἡ ἡλικία ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ κατάστασις τῶν τέκνων τῆς Εἰρήνης δικαιολογεῖ τὴν σύνδεσιν τῆς μονωδίας πρὸς τὴν σύζυγον τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ. Ἀπομένει κατ' ἀνάγκην νὰ ἐξετάσωμεν ἐν ὀλίγοις τὰ τοῦ βίου τῆς ἄλλης Εἰρήνης, τῆς συζύγου τοῦ Μανουήλ.

Ζῶν ἔτι ὁ Ἰωάννης Β' Κομνηνός, τὸ 1142, ἀποβλέπων εἰς συμμαχίαν μετὰ τῆς Δύσεως, εἶχε μνηστεύσει τὸν τελευταῖον υἱὸν τοῦ Μανουήλ μετὰ τῆς Γερμανίδος πριγκιπίσσης Βέρθας, θυγατρὸς τοῦ κόμητος τοῦ Sulzbach ἐκ Βαυαρίας καὶ γυναικαδέλφης τοῦ δυτικοῦ αὐτοκράτορος Κοιράδου Γ' ³. Ὁ Μανουήλ ἦτο τότε 24 ἐτῶν⁴, ἀλλ' ἡ Βέρθα ἐνδεχομένως δὲν ἦτο εἰσέτι εἰς γάμου ἡλικίαν, διότι ἡ στέψις δὲν ἐτελέσθη εἰμὴ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1146⁵. Πα-

Κίναμος, σ. 14· πρβ. E. Kurtz, «Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos», *BZ* 16 (1907) 73· F. Chalandon, *Les Comnènes*, τόμ. Β', *Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Παρίσι 1912, σ. 87-88.

1. Polemis, ξ.ἀ., σ. 136· Gautier, «L'obituaire», σ. 258.

2. Ὁ Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, σ. 70, ὑπολογίζει τὴν Πιρόσκαν ὡς ἔχουσαν ἡλικίαν 15-16 ἐτῶν κατὰ τὸν χρόνον τοῦ γάμου τῆς.

3. Chalandon, ξ.ἀ., τόμ. Β', σ. 170-72· W. Ohnsorge, «Die Bedeutung der deutsch-byzantinischen Beziehungen im 12. Jahrhundert für den deutschen Osten», *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* 5 (1941) 252 καὶ 254 [= ἰδίου, *Abendland und Byzanz*, Darmstadt 1963, σ. 437 καὶ 440]. Καὶ ἐνωρίτερον, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1140, τὸ ἐνδεχόμενον συνοικεσίου μετὰ τοῦ Μανουήλ καὶ τῆς Γερμανίδος πριγκιπίσσης εἶχεν ὑπεισέλθει εἰς τὰς μετὰ τοῦ Κοιράδου διαπραγματεύσεις, πρβ. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, τόμ. Β', Μόναχον 1925, σ. 61, ἀρ. 1320· βλ. ὠσαύτως ἀρ. 1321.

4. Εἶχε πιθανώτατα γεννηθῆ τὴν 15/16 Αὐγούστου 1118, ἡμέραν τῆς ἀναρρήσεως τοῦ πατρὸς του εἰς τὸν θρόνον, βλ. Gautier, «L'obituaire du Typicon du Pantocrator», σ. 258-60· Michel Italikos, *Lettres et discours*, ἔκδ. P. Gautier, Παρίσι 1972, σ. 279, σημ. 13.

5. Chalandon, ξ.ἀ., τόμ. Β', σ. 209. Πάντως, φαίνεται, ἀνεφύησαν καὶ προβλήματα μετὰ τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ καὶ Κοιράδου, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν ἴσως εἰς τὴν καθυστέρησιν τοῦ γάμου. Ἐξ ἄλλου, καὶ περὶ τοῦ ἀνωρίμου τῆς ἡλικίας τῆς Βέρθας κατὰ τὸ 1142 οὐ-

ρά ταῦτα ἡ ξένη περιγίλιπσσα ἀρκετὸν πρὸ τοῦ γάμου της ἀπεστάλη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπὶ τῇ ἐλεύσει της ὁ Πρόδρομος ἐγράψεν «Εἰσιτηρίους ἐπὶ τῇ νυμφευθείσῃ ἐξ Ἑλλαμανῶν τῷ πορφυρογεννήτῳ κυρῷ Μανουῆλ καὶ σεβαστοκράτορι»¹. Καὶ ἄλλα ποιήματα πρὸς τὴν Βέρθαν—μετονομασθεῖσαν πλέον εἰς Εἰρήνην—ἀφιέρωσαν σύγχρονοι αὐλικοὶ ποιηταί². Ἡ βασίλισσα δὲν διεκρίνετο τόσον διὰ τὴν καλλονὴν της, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τὸν ἰσχυρὸν της χαρακτῆρα, κατὰ δὲ τὸν Χωνιάτην ἦτο πείσμων καὶ εἶχε τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τῶν Γερμανῶν³. Διὰ ταῦτα καὶ ὁ Μανουῆλ ὀλίγον, φαίνεται, εἰλικύετο

δεμίαν σαφῆ ἔνδειξιν ἔχομεν· ἐν τούτοις τὸ πρῶτον τέκνον της μόλις τὸ 1152 ἐγεννήθη (βλ. κατωτέρω), ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ βασιλεὺς μετ' ἀνησυχίας ἐβλεπε τὴν σύζυγόν του στερομένην τέκνων, πρβ. τοὺς στίχους τοῦ Προδρόμου:

ἔνδον λαγόνων ἀρχικῶν κατεῖχες τὸ φυτόν σου
καὶ νῦν ἀνέδωκας αὐτὸ μετὰ τοσοῦτον χρόνον
ἐπιθυμητικώτερον καὶ μετ' εὐχῶν ἀνθῆσαν.

Βλ. *Marc. gr.* XI, 22, φ. 39ν.

1. *PG* 13, 1360-62· πρβ. τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν δυτικὸν αὐτοκράτορα:

Ἦ μέγα βῆξ τῆς παλαιᾶς καὶ πρεσβυτέρας Ῥώμης,
βαθύτατα τὴν φρόνησιν, δεῖνὴ τὴν στρατηγίαν,
τὸ γένος εὐγενέστατε περίδοξε Κονράδε
καὶ κηδεστά λαμπρότατε τῶν δορυφορουμένων.

Νυμφευθεῖσα εἶναι βεβαίως ἐνταῦθα ἡ μνηστευθεῖσα Βέρθα. Οἱ στίχοι ἀπευθύνονται πρὸς τὸν ζῶντα εἰσέτι Ἰωάννην Κομνηνόν, ὁ δὲ Μανουῆλ ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς σεβαστοκράτωρ. Κατὰ τὴν ὑποδοχὴν ταύτην τῆς Βέρθας εἰς Κωνσταντινούπολιν παρετηρήθη δυσοίωον περιστατικόν, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Κίνναμος, σ. 36.

2. Βλ. ἐν προκειμένῳ «Εἰς ἐγκόλπιον τῆς ἀγίας δεσποίνης», Λάμπρου, «Ὁ Μαρκιανὸς κῶδιξ 524», σ. 43, ἀρ. 80· «Εἰς χρυσῆν ἀπαλαρέαν γενομένην παρὰ τῆς αὐτοκρατορίσσης κυρᾶς Εἰρήνης», αὐτ., σ. 142, ἀρ. 233· «Προσφωνηματικὸς ὅτε διὰ τὸ νοσῆσαι οὐ συνεξῆλθεν ἡ δέσποινα τῷ βασιλεῖ, ὕστερον δὲ διαγενομένη καὶ ἐξεληθοῦσα τῆς βασιλίδος κατέλαβεν ἔνθα καὶ ὁ αὐτοκράτωρ διῆγεν», μερικῶς ἐκδοθὲν παρὰ E. Miller, «Ex Theodori Prodromi carminibus ineditis» εἰς *Recueil*, σ. 756. Καὶ εἰς ἄλλα ποιήματα τῆς ἐποχῆς ἀναφέρεται ἡ βασίλισσα, ὡς αὐτ., σ. 342· Λάμπρου, ἔ.ἀ., σ. 185, ἀρ. 366· C. Gallavotti, «Laurentiani codicis altera analecta», *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, 346 (1948) σειρὰ VIII. *Rendiconti*. Classe di scienze morali, storiche e filologiche, IV, σ. 376 καὶ 378-79. Καὶ ὁ Τζέτζης ἀφιέρωσεν ἔργον του «τῇ κραταιοτάτῃ βασιλίσῃ καὶ ὀμηρικωτάτῃ κυρᾷ Εἰρήνῃ τῇ ἐξ Ἑλλαμανῶν», βλ. P. Matranga, *Anecdota Graeca*, τόμ. Α', Ῥώμη 1860, σ. 1· πρβ. Ἄγν. Βασιλικοπούλου - Ἰωαννίδου, *Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν IB' αἰῶνα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Ὀμηρος*, Ἀθήνα 1972, σ. 50.

3. «Αὕτη [ἡ Εἰρήνη] μέντοι οὐ τοσοῦτον τοῦ σωματικοῦ κάλλους ἐφρόντιζεν ὅσον τοῦ ἔνδον καὶ περὶ ψυχῆν ἐπεμέλετο. οὐκοῦν ἐξομνυμένη τὰ ἐκ τῶν κόνεων ἐπιτρίμματα καὶ τοὺς τῶν ὀφθαλμῶν ὑπογραμμοὺς καὶ τὸν πλάστην τὸν κάτωθεν καὶ τὸ τεχνικὸν ἄλλ' οὐ φυσικὸν ἔρευθος, καὶ ταῖς ἄφροσι τῶν γυναικῶν αὐτὰ ἐπιρρίπτουσα, ταῖς ἀρεταῖς προσανεῖχε καὶ ὠραίετο. εἶχε δὲ τὸ μὴ ἐπικλινῆς ἐθνικὸν καὶ τὸ τῆς γνώμης ἐκέκμητο δυσμετάθετον», Χωνιάτης, σ. 73. Καὶ ὁ Κίνναμος, σ. 36, λέγει ὅτι ἡ Εἰρήνη ἦτο «ἠθῶν κοσμιότητι καὶ ψυχικαῖς ἀρεταῖς οὐδεμιᾶς ἐλάσσω τῶν τότε γεγεννημένη»· πρβ. αὐτ., σ. 202.

ὑπὸ τῆς συζύγου του. Ἡ Εἰρήνη ἀπεβίωσεν ἀρχομένου τοῦ 1160¹ εἰς Λόγγους, προάστειον τῆς Κωνσταντινουπόλεως², καὶ ἐτάφη μεγαλοπρεπῶς εἰς τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος³. Μακρὸν ἐπιτάφιον λόγον ἔγραψεν ὁ Βασιλεὺς Ἀχριδηνός⁴. Ἐκ τοῦ γάμου τῆς μετὰ τοῦ Μανουὴλ ἡ Εἰρήνη ἀπέκτησε δύο θήλεα τέκνα—ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι δὲν κατέλιπεν ἄρρεν⁵,—τὴν Μαρίαν, γεννηθεῖσαν τὸ 1152⁶, καὶ τὴν Ἄνναν, ἡ ὁποία ἤτο νεωτέρη⁷.

1. K. Horna, «Das Hodoiporikon des Konstantin Manasses» *BZ* 13 (1904) 315 σημ. 1· Chalandon, ἔ. ἀ., τόμ. Β', σ. 211-12. Ἡ χρονολόγησις, ἐν ἀπουσίᾳ σαφῶν ἐνδείξεων εἰς τὰς πηγὰς, δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀπολύτως ἀσφαλῆς.

2. Κίνναμος, σ. 202. Οἱ Λόγγοι εὕρισκοντο πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως («ἐπὶ τι τῶν ἐγγύς Βυζαντίῳ χωρίων ἐξῆλθε· Λόγγοι ὄνομα τούτῳ», αὐτ.) καὶ φαίνεται ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε βασιλικὸν τι περίπτερον, ὅπου ἀσφαλῶς ἀπέθανε ἡ Εἰρήνη. Τὴν τοποθεσίαν ἀναφέρει καὶ ἀλλαχοῦ (σ. 73) ὁ Κίνναμος, ἀλλ' ἡ ἀκριβὴς θέσις αὐτῆς παραμένει ἄγνωστος, πρβ. Μ. Γ. Γεδεών, «Παλαιᾶς εὐωρίας θρακῶα κέντρα», *Θρακικά* 7 (1936) 34. Ἄς σημειωθῇ ὅτι μία τῶν ὀνομασιῶν τοῦ περιφήμου παλατίου, τὸ ὁποῖον εἶχε κτίσει ὁ Μανουὴλ εἰς τὰς Βλαχερνὰς ἦτο «τῆς ἐξ Ἀλαμάνων δεσποίνης», Χωνιάτης, σ. 720, καὶ R. Janin, *Constantinople byzantine*, Παρίσι 1964², σ. 126-28. Τὸ ὄνομα δηλοῖ ὅτι εἶτε πρὸς χάριν τῆς Βέρθας ἐκτίσθη τὸ παλάτιον ἢ τοῦλάχιστον ὅτι τοῦτο συνεδέθη στενωπῶστα πρὸς τὴν βασιλισσαν ταύτην. Ἐκεῖ ἀσφαλῶς διέμενε συνήθως αὐτή. Ἴσως ὅχι μακρὰν τῶν Βλαχερνῶν ἔκειντο οἱ Λόγγοι, ὅπου ὁ Μανουὴλ κατὰ τινα ἀνάγκαν ἐκ τῶν συχνῶν ἐκστρατειῶν του μετέβη μετὰ τῆς συζύγου του «ψυχχαγωγίας ἕνεκα», κατὰ τὸν Κίνναμον, καὶ ἐκεῖ ἐπῆλθεν ὁ θάνατος τῆς βασιλίσσης. Δὲν ἀποκλείεται οἱ Λόγγοι νὰ σχετίζωνται πρὸς τὸ ἐν παραμυθίῳ τῶν Μετρῶν (Γσατᾶλτζας) ἀναφερόμενον «Λόγγος τσιφλικ», εἰς Δ. Πετροπούλου, «Ἐνα παραμύθιον», *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Γλωσσικοῦ καὶ Λαογραφικοῦ Θησαυροῦ* 11 (1944/45) 214.

3. Χωνιάτης, σ. 151. Περὶ τῆς Εἰρήνης βλ. τὸ σχετικὸν κεφάλαιον εἰς Ch. Diehl, *Figures byzantines*, Δευτέρα σειρά, Παρίσι 1938⁹, σ. 170-91.

4. «Τοῦ γεγονότος Θεσσαλονίκης κύρ Βασιλείου τοῦ Ἀχριδηνοῦ, Λόγος ἐπιτάμιος ἐπὶ τῇ ἐξ Ἀλαμανῶν δεσποίνῃ», ἔκδοσις ὑπὸ V. Vasilievskii, «Vasilija Okhridskago, arkhiepiskopa (mitropolit) Solunskago, neizdannoe nadgrobnoe slovo na smert' Irini, pervoi suprugii imperatora Manuila Komnina» (Βασιλείου Ἀχριδηνοῦ, ἀρχιεπισκόπου [μητροπολίτου] Θεσσαλονίκης, ἀνέκδοτος λόγος εἰς τὸν θάνατον τῆς Εἰρήνης, πρώτης συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Κομνηνοῦ), *VV* 1 (1894) 55-132 (τὸ ἐλληνικὸν κείμενον εἰς σ. 105-32)· ἄλλη ἔκδοσις παρὰ W. Regel, *Fontes rerum byzantinorum*, τόμ. Β', Πετροῦπολις 1917, σ. 311-30.

5. «... καὶ τὸ δειχθῆναι μητέρα ἐπὶ τέκνοις εὐφραينوμένην—ὡς εἶθε μετὰ τῆς ξυνορίδος τῶν θυγατέρων καὶ ἄρρενα βλαστὸν κατέλιπε ... τὸ μὴ χηρεῖας νέφος ἰδεῖν, τὸ μὴ ὄφρανίαν τέκνων ἀποθρηνησάν», Vasilievskii, ἔ. ἀ., σ. 125²⁵⁻²⁹. Καὶ ὁ Χωνιάτης, σ. 151, γράφει ὅτι ὁ Μανουὴλ «πρὸς μνήστρα δεύτερα ἐβλεψε, πατὴρ ἀκούσαι παιδὸς γλιχόμενος ἄρρενος».

6. Chalandon, ἔ. ἀ., τόμ. Β', σ. 212. Τὴν Μαρίαν ἐμνήστευσεν ὁ πατὴρ τῆς τὸ 1163 μετὰ τοῦ Ὀύγγρου πρίγκιπος Bela - Ἀλεξίου· ἀργότερον ὅμως, τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1180, ἐνυμφεύθη αὐτὴ τὸν καίσαρα Rainier τοῦ Montferrat, βλ. προχείρως L. Stiernon, «Notes de titulature et de prosopographie byzantines. A propos de trois membres de la famille Rogerios (XIIe siècle)», *REB* 2 (1964) 186 καὶ 189 μετὰ τῶν αὐτόθι παραπομπῶν.

7. Διεσώθησαν στίχοι «Εἰς τὸ βάπτισμα τῆς πορφυρογεννήτου κυρῆς Ἄννης γεγονὸς

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, τὰ τοῦ βίου τῆς Βέρθας—Εἰρήνης συμπίπτουν πρὸς τὰ παρὰ τοῦ ποιήματος τοῦ Δούκα παρεχόμενα στοιχεῖα. Ἡ βασίλισσα κατήγετο πράγματι ἐκ τῆς Δύσεως, ἂν ὅχι ἐκ πατρὸς «ἀνακτος», πάντως ὁμως ἐξ ἡγεμονικῆς οἰκογενείας, καὶ προαπέθανε τοῦ συζύγου της. Οἱ περὶ τῆς νεότητος τῆς θανούσης ὑπαινιγμοὶ τοῦ ποιητοῦ («πρὸ λευκάνσεως», στ. 76· «θάλλουσαν», στ. 78) ἀρμόζουν ἀπολύτως εἰς τὴν Εἰρήνην, ἡ ὁποία κατὰ τὸν θάνατόν της δὲν θὰ πρέπη ἴσως νὰ ὑπερέβαινε τὴν ἡλικίαν τῶν τριάκοντα ἐτῶν. Ὅμοίως τὰ περὶ τῶν τέκνων (στ. 68-70) συμφωνοῦν πλήρως πρὸς ὅσα ἐκ τῶν ἄλλων πηγῶν γνωρίζομεν περὶ τῶν δύο θυγατέρων τῆς Εἰρήνης, ἡ μία τῶν ὁποίων ἦτο ἐννέα ἐτῶν καὶ ἡ ἄλλη μόλις τεσσάρων. Ἡ βασίλισσα ἦτο εἰς ἡλικίαν τοιαύτην, ὥστε εὐλόγως ἀνεμένετο ὅτι θὰ ἐγένετο μήτηρ καὶ ἄλλων τέκνων («μῆπω τέλεον καλύκων ἐκφυέντων», στ. 79). Ἐν ὄψει τῶν στοιχείων τούτων δικαιολογημένως δύναται ἡ μονωδία ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν πρώτην σύζυγον τοῦ Μανουήλ¹. Βεβαίως οὐδεμία σαφῆς περὶ τούτου ἔνδειξις ὑφίσταται· ἀπλῶς ἡ Εἰρήνη παρουσιάζεται, μετὰ τῶν βυζαντινῶν βασιλισσῶν, ὡς τὸ πλέον πιθανὸν πρόσωπον διὰ τὸ ὁποῖον ἐγράφη τὸ ποίημα τοῦ Ἰωάννου Δούκα.

κατὰ τὸ ἅγιον Μέγα Σάββατον», Λάμπρου, «Ὁ Μαρκιανὸς κῶδιξ 524», σ. 45-46, ἀρ. 84. Ὁ Μανασσῆς εἰς τὸ Ὀδοιπορικόν του, ἀναφερόμενος εἰς τὰ προηγηθέντα τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ Μανουήλ, ἀναγράφει ὅτι ἡ Ἄννα ἀπεβίωσε — νῆπιον ἔτι — ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τῆς μητρὸς της:

τῆς βασιλίσεως ἀποδοῦσης τὸ χρέος,
ἄλλων νέων ἔννοια παστοπηγίων.
ὡς γὰρ θυγατέρων μεν ἠυπόρσει δύο,
τὴν δ' ὑστέρων σφῶν εἶδεν ἐν ζόφῳ τάφου
ἐν νηπιώδει παντελῶς ἡλικίᾳ,
ἔρωσ παρηνόχλει δε παίδων ἀρρένων,
ὧν καὶ πλέον χρεῖζουσιν ἀργῆς τὰ κράτη,
πρὸς δευτέρους ἐβλεψεν ἐνόμους γάμους.

Horna, ἔ.ἀ., σ. 329¹³²⁻³⁹. Πάντως ἡ Ἄννα ἀπεβίωσε τετραετῆς (Κίναμος, σ. 202) πρὸ τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ πατρὸς της, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν (Chalandon, ἔ. ἀ., τόμ. Β', σ. 523), ἐνυμφεύθη τὴν ἐξ Ἀντιοχείας Μαρίαν τὴν 25 Δεκεμβρίου 1161. Κατὰ τὸν Κίναμον, σ. 202, ὅτε ἡ ζωὴ τῆς Ἄννης ἐπλησίαζε πρὸς τὸ τέλος της ὁ Μανουήλ εἶχεν ἀναγκασθῆ ν' ἀποδοθῆ εἰς ἐκστρατεῖαν πρὸς δυσμὰς («ἀλλ' ἔτι περιῆν ἡ παῖς τῇ νόσῳ παλαιούσα, καὶ ὁ βασιλεὺς, τῶν ἐσπερίων τῷ τότε καλούντων πραγμάτων, τῶν κατὰ τὴν ἐστίαν ἀφέμενος ἐπ' ἐκεῖνα ἐχώρει»). Τοῦτο πιθανῶς ἀναφέρεται εἰς ἐκστρατεῖαν τοῦ Μανουήλ τοῦ 1161 πρὸς διευθέτησιν τῶν σερβικῶν πραγμάτων, κατὰ τὴν ὁποίαν μετέβη καὶ εἰς τὴν Φιλιππούπολιν (πρβ. Chalandon, ἔ.ἀ., τόμ. Β', σ. 391). Ἡ χρονολογία ὁμως αὐτῆ δὲν ἔχει γίνεαι γενικῶς ἀποδεκτὴ διὰ διάφορον ἐρμηνεῖαν (ὅπερ τοῦ ἔτους 1162) βλ. A. B. Urbansky, *Byzantium and the Danube Frontier*, Νέα Ὑόρκη 1968, σ. 141, σημ. 13.

1. Καὶ εἰς ἄλλο δημοσίευσμά του ὁ γράφων (Polemis, ἔ.ἀ., σ. 130, σημ. 5) εἶχε θεωρήσει τὴν μονωδίαν ὡς συνδεομένην πρὸς τὴν Βέρθαν - Εἰρήνην.

Παρά ταῦτα ὅμως παραμένει μικρά τις δυσκολία. Ὁ ποιητὴς περιγράφων ἐν ἀρχῇ τὰ τοῦ πένθους ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῷ παλατίῳ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα (στ. 6-8):

καὶ ταῦτα τοῦ τρισάνακτος μετὰ λαμπρῶν τροπαίων
πρὶν ταύτην τὴν εὐδαίμονα καταλαβόντος πόλιν,
δουλωσαμένου πρότριτα τοὺς τῶν Περσῶν σατράπας.

Οἱ στίχοι οὗτοι, ἐκ πρώτης ἀναγνώσεως, ἐπιδέχονται τὴν ἐρμηνείαν ὅτι ὁ βασιλεὺς, ἀπουσιάζων εἰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, δὲν ἐπρόφθασε ζῶσαν τὴν σύζυγόν του, ἐπέστρεψεν ὅμως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὸν θάνατόν της. Ἐν τούτοις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Βέρθαν - Εἰρήνην, ἔχομεν τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Κινάμου, ὅτι ὁ Μανουὴλ εὕρισκετο παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς θνησκούσης συζύγου του. Οἱ στίχοι τοῦ ποιήματος ἤρμωζον περισσότερον εἰς τὰ κατὰ τὸν θάνατον τῆς Πιρόσκας - Εἰρήνης (1134), ὅτε ὁ βασιλεὺς καὶ σύζυγος αὐτῆς διέκοψε τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον, ἔσπευσεν εἰς Βιθυνίαν, καὶ παραλαβὸν ἐκεῖθεν τὴν νεκρὰν αὐτοκράτειραν ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Αἱ ἄλλαι ὅμως εἰδήσεις τῆς μονωδίας δὲν συμβιβάζονται πρὸς ὅσα ἄλλα γνωρίζομεν περὶ τῆς Πιρόσκας. Ὁ Ἰωάννης Δούκας τὸν Μανουὴλ Κομνηνὸν εἶχε κατὰ νοῦν ὅτε ἔγραφε τοὺς ὡς ἄνω στίχους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπολέμει, ἴσως, τοὺς Τούρκους ὅτε ἠσθένησεν ἡ σύζυγός του καὶ λόγῳ τῆς ἀσθενείας ταύτης ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἐσπευσμένως. Ἀσφαλῶς οὔτε αἱ περιστάσεις ἐπέτρεπον οὔτε κατείχετο ὑπὸ ἐπιθυμίας νὰ τελέσῃ τὰ τοῦ πολέμου («νικητήρια»), ὡς ἦτο ἡ βυζαντινὴ παράδοσις. Ἀντὶ τούτου ὠδήγησε τὴν Εἰρήνην εἰς τοὺς Λόγγους (ἐὰν ἡ ἰδία δὲν διέμενεν ἤδη εἰς περίπτερον ἐκεῖ), ἐλπίζων πιθανῶς εἰς ἀνάρρωσιν. Ἐνταῦθα παρέμεινεν ὁ βασιλεὺς ἐπ' ἀρκετόν, ἐφ' ὅσον ἐπεκράτει τότε σχετικὴ ἡρεμία εἰς τὰ στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ¹. Ἡ Εἰρήνη ἐν συνεχείᾳ ἀπεβίωσε καὶ ὁ ποιητὴς, ἀναμφιβόλως καὶ ἐξ ἀδεξιότητος, ἠδύνατο νὰ γράψῃ ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐὰν πράγματι ὁ Μανουὴλ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκστρατείαν του μετέβη εἰς τοὺς Λόγγους, οἱ στίχοι τοῦ ποιήματος δὲν εἶναι τελείως ἀδικαιολόγητοι.

Τὸν Μανουὴλ Κομνηνὸν ζωηρῶς ἀπησχόλησεν ἡ ἐπὶ τοῦ θρόνου διαδοχὴ πολλῶ μᾶλλον ἐφ' ὅσον ἡ πρώτη σύζυγός του Εἰρήνη δὲν ἀπέκτησεν υἱόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ γέννησις τῆς πρώτης θυγατρὸς του Μαρίας ἐπραγματοποιήθη ὀκτῶ ἔτη

1. «Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπειδὴ μηδὲν ὀθενδήποτε ἀντιστατοῦν τῇ Ῥωμαίων ὑπεφαίνετο ἀρχῇ, ψυχαγωγίας ἕνεκα ἐπὶ τι τῶν ἐγγύς Βυζαντιῶ χωρίων ἐξῆλλθε· Λόγγοι ἕνομα τούτου», Κίναμος, σ. 202.

μετά τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ αὐτοκράτορος. Φαίνεται ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Μανουὴλ δὲν εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ ἀποκτήσει ἄρρενα ἀπόγονον, ἀπέβλεψεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν Μαρίαν ὡς διάδοχον, καὶ οὕτω πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν φράσιν τοῦ Κιννάμου ὅτι τὸ νήπιον, πιθανώτατα κατὰ τὴν βάπτισιν, «βασιλὶς ἀνεβοθήη»¹. Ἡ λέξις «βασιλὶς» δὲν ἔχει συνήθως ἰδιαιτέραν σημασίαν ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὰς θυγατέρας βασιλέων, ἐνταῦθα ὅμως φαίνεται ὅτι ἡ Μαρία ἠξιώθη ἐκ τῆς νηπιακῆς ἡλικίας προνομίων τινῶν ἀποβλεπόντων εἰς ἐνδεχομένην διαδοχὴν ἐν περιπτώσει μὴ ὑπάρξεως ἄρρενος ἀπογόνου τοῦ πατρὸς τῆς. Ἄλλ' ἐν ὄψει τῆς γνωστῆς προνοητικότητος τοῦ Μανουὴλ, ὁ ὁποῖος δὲν παρέλειπε νὰ ἐξετάζη ὅλας τὰς δυνατὰς περιπτώσεις διὰ τὴν διαδοχὴν², δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐφρόντισεν οὗτος νὰ κατοχυρώσῃ καὶ τὴν δευτέραν θυγατέρα του Ἄνναν διὰ παρομοίας «ἀναβοήσεως», ὥστε νὰ μὴ προκύψουν προβλήματα μετὰ τυχὸν πρόωρον θάνατον τῆς Μαρίας. Εἶναι δυνατὸν εἰς τὰ τοιαῦτα προνόμια τῶν θυγατέρων τοῦ Μανουὴλ νὰ ἀναφέρεται ὁ στ. 44 τοῦ ποιήματος:

μικρὸν φανεῖσα τῇ λαμπρᾷ τῶν νέων βασιλείᾳ.

Διὰ τούτου ἐννοεῖ πιθανῶς ὁ ποιητὴς ὅτι ἡ Εἰρήνη δὲν ἐπρόφθασεν ἐπὶ μακρὸν νὰ χαρῆ τὴν εἰς «βασιλίδας» ἀναγόρευσιν τῶν δύο θυγατέρων τῆς.

Περὶ τῶν ποιητικῶν ἱκανοτήτων τοῦ Ἰωάννου Δούκα ὀλίγα μόνον ἀξιίζει νὰ σημειωθοῦν. Ὅπωςδὴποτε χειρίζεται οὗτος τὸν πολιτικὸν δεκαπεντασύλλαβον ἄνευ σφαλμάτων καὶ τὴν γλῶσσαν του διακρίνει ἀπλότης, ταῦτα ὅμως παραμένουν ἢ μοναδικὴ ἀρετὴ του ὡς ποιητοῦ. Σφάλματα γραμματικά, ὀφειλόμενα ἀσφαλῶς εἰς τὸν ἴδιον, παρατηροῦνται ὡς «ταῖς γλυκειαῖς ἀκτῖσιν» (Β' στ. 29) καὶ «ἡ νέα ταύτη Ῥώμη» (στ. 30). Ἐν τούτοις τὸ λεξιλόγιον τῶν ποιημάτων παρουσιάζεται σχετικῶς πλούσιον καὶ διηρησμένον ὅχι μόνον δι' ἀσυνήθων τινῶν λέξεων, ἀλλὰ καὶ τινῶν ἀθησαυρίστων, ὡς ἀρέπνιστρα (Β' στ. 72), ἐνεουοργῶ (Α' στ. 27), ὑπεροφρόνως (Α' στ. 88), καὶ χειρωνάκτως (Α' στ. 69). Δὲν φαίνεται ὅτι περισώθησαν ἄλλα προϊόντα τῆς διανοίας τοῦ

1. «Ἐπὶ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ θυγάτριον κλητῶ πρώτως ἄρτι ἐκ τῆς ἀγούστης ἐτέχθη Εἰρήνης κάλλιε διενεγκὸν Μαρία τε ὀνομάσθη καὶ βασιλὶς ἀνεβοθήη», Κίνναμος, σ. 118. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Εἰρήνης ἡ διαδοχὴ τῆς Μαρίας ἐπισημοποιήθη ἔτι πλέον διὰ τῆς μνηστείας τῆς μετὰ τοῦ Οὐγγρου πρίγκιπος Bela - Ἀλεξίου, εἰς τὸν ὅποιον ὁ Μανουὴλ ἀπένειμε τὸν τίτλον «δεσπότης», διὰ πρώτην φοράν τότε χρησιμοποιούμενον, βλ. G. Ostrogorsky, «Urum - Despoten: Die Anfänge der Despotenwürde in Byzanz», *BZ* 44 (1951) ἰδίως σ. 449· R. Guiland, «Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin: Le despote», *REB* 17 (1959) 53-54.

2. Πρβ. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, «Ἡ ἀντιβασιλεία εἰς τὸ Βυζάντιον», *Σύμμεικτα* 2 (1970) 75-79.

Ἰωάννου Δούκα¹, ἀλλ' ἴσως δὲν ἐπεχείρησε μεγαλυτέρας ἐξορμήσεις εἰς τὴν λογοτεχνίαν.

Ὡς εἶναι γνωστόν, αἱ κοινοτοπίαὶ λέξεων ἢ φράσεων δὲν ἀποτελοῦν τι τὸ ἀσύνηθες εἰς τὴν ἐγκωμιαστικὴν ἰδίαν ποίησιν τοῦ 12ου αἰῶνος. Τὰ ἐπιτυχέστερα ποιήματα, ὡς τὰ τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου, ἐχρησίμευον πάντοτε ὡς πρότυπα διὰ τοὺς ἀδεξιωτέρους ἐκ τῶν ποιητῶν ὡς ἦτο ὁ Ἰωάννης Δούκας. Πράγματι εἰς τὰ ποιήματά του, καὶ ἰδίως εἰς τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον πραγματεύεται θέμα ἐκ τῶν συνηθεστέρων, συναντῶμεν τὴν πληθώραν ἐκείνην τῶν κοινῶν φράσεων τῶν ἀποτελουσῶν μόνιμον σχεδὸν παρακαταθήκην τοῦ ποιητικοῦ λεξιλογίου τῆς ἐποχῆς. Περὶ σφόδρα ἀξιοπρόσεκτον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὸ ποίημα τοῦτο τοῦ Ἰωάννου Δούκα περὶ τοῦ θανάτου τῆς Εἰρήνης καὶ εἰς τὸν ἐπιτάφιον λόγον τοῦ Βασιλείου Ἀχριδηνοῦ διὰ τὴν ἰδίαν² ἀνευρίσκονται ἀρκετὰ παρὰλληλα χωρία:

Ἀχριδηνός (ἐκδ. Vasilievskii)	Ἰωάννης Δούκας (Β' ποίημα)
κυπάριττον εὐθαλῆ ἐν βασιλείῳ ἴστα- μένην αὐλαῖς ... καὶ ὑψίζομον (σ. 109 ³⁻⁵)	ὑψίζομε κυπάριττε» (στ. 39).
ἐπλάτυνθης ὡς πλάτανος (σ. 109 ²⁴)	συσκιάζουσαν ὡς πλάτανον (στ. 52)
ἐν νοεμηνίᾳ σελήνην τὴν πλησιφαῖ (σ. 111 ⁹)	βασιλίσα σελήνη ... πλησιφαῖς τῶν κάλ- λει (στ. 25-26)
ὁ σὸς ἥλιος, ὁ τῆς πορφύρας βλαστός (σ. 113 ¹⁸)	ἡλίου τοῦ ... πορφυρογεννήτου (στ. 28)
καὶ ἀρχισατράται Περωῶν (σ. 119 ¹³)	τοὺς τῶν Περωῶν σατράτας (στ. 8)

Λογικὸν εἶναι νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ Ἰωάννης Δούκας ἐγνώριζεν ἴσως τὸν λόγον τοῦ Βασιλείου Ἀχριδηνοῦ, ὅτε ἔγραφε τὴν ἔμμετρον μονωδίαν του διὰ τὸν θάνατον τῆς Εἰρήνης.

Ἡ ταύτισις τοῦ ποιητοῦ Ἰωάννου Δούκα πρὸς ἓνα ἐκ τῶν ὁμωνύμων ἀνδρῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, ἐλλείψει πληρεστέρων στοιχείων, δὲν καθίσταται ἐπὶ

1. Εἰς Λάμπρου, «Ὁ Μαρκεσιανὸς κώδιξ 524», σ. 187-89, δημοσιεύονται ἀνώνυμοι δεκαπεντασύλλαβοι «ἐπὶ τῇ προελεύσει» τοῦ αὐτοκράτορος Μανουῆλ τοῦ Κομνηνοῦ, οἱ ὅποιοι παρουσιάζουν γλωσσικὴν τινα συγγένειαν πρὸς τὸ δεύτερον ποίημα τοῦ Δούκα, συγγένειαν ὅμως ὅχι τόσο στενὴν διὰ τὴν δικαιολογήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τῶν δύο ποιημάτων εἰς τὸ ἴδιον πρόσωπον.

2. Vasilievskii, ἔ.ἀ.

του παρόντος ἐφικτή, πολλῶ μᾶλλον ἐφ' ὅσον τὸ πρόβλημα «Ἰωάννης Δούκας» ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἐκ τῶν περιπλοκωτέρων τῆς προσωπογραφίας τοῦ 12ου αἰῶνος¹. Εἰς τὸν τίτλον τοῦ πρώτου ποιήματος τὸ ἀξίωμα «σεβαστός» συνοδεύει τὸ ὄνομα τοῦ Δούκα. Τοῦτο ὅμως ἦτο κοινότατον, ἐφ' ὅσον ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ λειτουργοὶ τῆς ἐποχῆς ἔφερον τὸν τίτλον αὐτόν². Ἄν ὅχι τι ἄλλο, τοῦλάχιστον τὸ ἀξίωμα μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ποιητής μας δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν κοινωνικὴν τάξιν τοῦ Προδρόμου καὶ τῶν ἄλλων ταπεινῶν λογίων τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ προήρχετο—ἐὰν κρίνωμεν καὶ ἐκ τοῦ ἐπωνύμου του—ἐξ οἰκογενείας εὐγενοῦς, ἀσφαλῶς δὲ ὁ ἴδιος θὰ ἔλαβε μέρος εἰς τὰ πολιτικὰ ἢ στρατιωτικὰ πράγματα, ἴσως δὲ συνεδέετο καὶ διὰ συγγενείας πρὸς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν. Πριφνωῶς ἢ περὶ τὰ ποιητικὰ ἐνασχόλησιν του ἐγένετο ἐν παρέργῳ, πιθανῶς δὲ ἀπεσκόπει εἰς τὴν διὰ τῶν στίχων ἐκδήλωσιν πένθους δι' οἰκεῖον πρόσωπον.

Δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐνταῦθα τὴν ἐξέτασιν τῆς προσωπογραφίας τοῦ «Ἰωάννου Δούκα»· θὰ ἴδωμεν ἀπλῶς τὰς μνείας τὰς ἀναφερομένας ρητῶς εἰς τὸν μέγαν ἐταιρειάρχην «σεβαστόν» Ἰωάννην Δούκαν, χωρὶς πάλιν νὰ ἐπεκταθῶμεν εἰς ἄλλας εἰδήσεις, αἱ ὁποῖαι δυνατὸν ν' ἀφοροῦν εἰς τὸν ἴδιον, ὁ ὁποῖος ἐξ ἕλων τῶν ὁμωνύμων τῆς ἐποχῆς ἐμφανίζεται ὡς ὁ πιθανώτερος συγγραφεὺς τῶν δύο ποιημάτων.

Ὁ μέγας ἐταιρειάρχης Ἰωάννης Δούκας ὑπῆρξε πρόσωπον σημαῖνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ μετέπειτα. Τὸ ὄνομά του, συνοδευόμενον ὑπὸ τοῦ τίτλου του, ἀναγράφεται μεταξὺ τῶν παρόντων κατὰ τὴν σύνοδον τῆς 30 Ἰανουαρίου 1170³. Ἀργότερον, τὸ 1177, ἠγγήθη διπλωματικῆς ἀποστολῆς πρὸς τὸν Λατῖνον βασιλέα τῶν Ἱεροσολύμων Βαλδουῦνον Δ', ἀποσκοπούσης εἰς συμμαχίαν μετὰ τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῆς Αἰγύπτου⁴. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανουὴλ ὁ Δούκας εὐρέθη ἀντιμέτωπος τῆς βασιλείσσης Μαρίας καὶ τοῦ εὐνοουμένου αὐτῆς πρωτοσεβαστοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ⁵. Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα εἶναι αἱ σχέσεις τοῦ μεγάλου ἐταιρειάρχου μετὰ τῶν συγχρόνων λογίων, διότι φαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὑπῆρ-

1. Βλ. ἐν προκειμένῳ Α. Ρ. Καζάν, «John Doukas: An Attempt of De-identification», *Le Parole e le Idee*, 11 (1969) 242-47. Ρ. Καρλιν-Χάιτερ, «Jean Doukas», *Byzantion* 42 (1972) 258-65.

2. Πρβ. L. Stiernon. «Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sébaste et gambros», *REB* 23 (1965) 222-43.

3. L. Petit, «Documents inédits sur le concile de 1166 et ses derniers adversaires», *VV* 11 (1904) 479.

4. Ὁ Γουλιέλμος τῆς Τύρου εἰς *Patrologia Latina*, 201, στ. 830 Β, τὸν ἀποκαλεῖ «Ioannes vir magnificus megaltriarcha»· πρβ. Dölger, *Regesten*, τόμ. Β', σ. 86, ἀρ. 1526.

5. Χωνιάτης, σ. 313.

ξεν ἀνὴρ λόγιος. Ὁ Εὐστάθιος ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν μακρὸν λόγον¹. Ὁμοίως ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς ἔγραψεν εἰς τὸν Δούκαν δύο ἐπιστολάς καθαρῶς θεολογικοῦ περιεχομένου². Τέλος διεσώθη ἀνέκδοτον ρητορικὸν κείμενον τοῦ φιλοσόφου Κωνσταντίνου τοῦ Νικαέως, «Πρὸς τὸν μέγαν ἐταιρειάρχην κϋρ Ἰωάννην τὸν Δούκαν παραμυθητικός», εἰς κώδ. *Esc. gr. 265* [Y - II - 10], φ. 303^r-306^v. Ὁ λόγος, πενιχρὸς εἰς ἱστορικές εἰδήσεις, ἐγράφη ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τῆς συζύγου τοῦ Ἰωάννου. Ὁ συγγραφεὺς ἰδιαίτερος ἐπαινεῖ τὰ ἀξιώματα καὶ τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν τοῦ Δούκα³, περαιτέρω δὲ ἀποκαλεῖται οὗτος «θειοτάτη καὶ πάνσοφος κεφαλὴ, βιβλιοθήκη ζῶσα καὶ ἔμψυχος»⁴.

Ταῦτα δὲν ἀποτελοῦν βεβαίως ἀπόδειξιν ὅτι ὁ μέγας ἐταιρειάρχης ἦτο καὶ ὁ ἴδιος συγγραφεὺς. Ἐφ' ὅσον ἕμως εὐρίσκετο εἰς τόσον στενὴν ἐπαφὴν μετὰ τριῶν τοῦλάχιστον ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων λογίων τοῦ καιροῦ του, οἱ ὅποιοι ἀπηύθυνον ἔργα των πρὸς αὐτόν, θὰ ἦτο λογικὸν νὰ ὑπέθετέ τις ὅτι καὶ ὁ Δούκας, ἄνθρωπος ὅπωςδήποτε εὐπαιδευτος κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν, θὰ εἶχε πειραματισθῆ καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ταύτισίς του πρὸς τὸν συγγραφέα τῶν ἀνωτέρω δύο ποιημάτων φαίνεται πλέον ἢ πιθανή. Πλὴν τοῦ μεγάλου ἐταιρειάρχου οὐδεὶς ἄλλος Ἰωάννης Δούκας τοῦ 12ου αἰῶνος ἀναφέρεται ὅτι ἔζη ἐν στενῇ ἐπαφῇ μετὰ κύκλου λογίων.

Ἄνδρος

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΟΛΕΜΗΣ

1. «Εἶδος λαλιᾶς τινος καὶ προσφωνήσεως ὅτε ὁ πάνσεπτος σεβαστὸς καὶ μέγας ἐταιρειάρχης κϋρ Ἰωάννης ὁ Δούκας ἦλθεν εἰς Θεσσαλονίκην ἐρευνησῶν τὸν Λεπενδρητὸν κατὰ θεῖον καὶ βασιλικὸν ὀρισμόν», εἰς Regel, ἔ.ἀ., τόμ. Α', σ. 16-24.

2. K. Krumbacher, «Michael Glykas: Eine Skizze seiner Biographie und seiner litterarischen Thätigkeit nebst einem unedierten Gedichte und Briefe desselben», *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*, ἔτ. 1894, σ. 421, ἀρ. 8 καὶ σ. 422, ἀρ. 17.

3. «Οὐ μέγα μὲν καὶ τὸ τῆς ἀξίας ὕψος ἐστί, χαρακτηρίσμα μέγα δὲ καὶ τὸ τοῦ γένους ἐπίσημον; καὶ τί γὰρ ἄλλο ἢ δονικόν, κοσμοῦν τὰ τε σε ἄμφω ὁμοῦ καὶ ἀντικοσμοῦντα ὑπὸ σοῦ», φ. 303^{r-v}.

4. φ. 305^r.